

Hvordan styrke den rettslige beskyttelsen av naturmiljøet i ikke-internasjonale væpnede konflikter?

Universitetet i Oslo
Det juridiske fakultet

Kandidatnummer: 648
Leveringsfrist: 25/4-2012

Til sammen 15820 ord

18.04.2012

Innholdsfortegnelse

1	<u>INNLEDNING</u>	1
1.1	Introduksjon av temaet	1
1.1.1	Begrunnelse for valg av tema	2
1.2	Begrepsbruk	3
1.2.1	Internasjonal humanitær rett	3
1.2.2	Internasjonal miljørett	3
1.2.3	Naturmiljø	4
1.2.4	Væpnet konflikt	4
1.2.5	Internasjonal væpnet konflikt	5
1.2.6	Ikke-internasjonal væpnet konflikt	5
1.3	Avgrensning	6
1.4	Rettskildebruken	7
1.5	Den videre fremstillingen	10
2	<u>REGLER SOM OMHANDLER BESKYTTELSE AV NATURMILJØET I IKKE-INTERNASJONAL VÆPNET KONFLIKT</u>	12
2.1	Bruk av krigføringsmetoder eller -midler som er ment, eller som kan forventes å forårsake omfattende, langvarige og alvorlige skader på naturmiljøet	12
2.1.1	Innholdet i sedvaneregel 45	14
2.1.2	Kan regel 45 få anvendelse i ikke-internasjonal væpnet konflikt?	18
2.2	Prinsippene om distinksjon, militær nødvendighet og proporsjonalitet	21
2.3	Varsomhetsprinsippet	25
3	<u>INTERNASJONAL MILJØRETT</u>	29

3.1 Kan internasjonal miljørett få anvendelse under væpnede konflikter?	29
3.1.1 Internasjonale miljørettskonvensjoner som direkte eller indirekte regulerer spørsmål som gjelder væpnede konflikter	31
3.1.2 Internasjonale miljørettskonvensjoner som er tause	34
3.1.3 Ikke-bindende instrumenter i internasjonal miljørett	39
4 UTFORDRINGER OG LØSNINGER	43
4.1 Juridiske utfordringer og forslag til løsninger	43
4.1.1 Problemer og mulige løsninger vedrørende begrepene omfattende, langvarig og alvorlig skade på naturmiljøet	43
4.1.2 Mangel på sanksjoner	44
4.1.3 Problemer og mulige løsninger hva angår militær nødvendighet og proporsjonalitet	45
4.1.4 Problemer og mulige løsninger vedrørende prinsippet om distinksjon	47
4.1.5 Problemer og mulige løsninger når det gjelder prinsippet om varsomhet	48
4.1.6 Problemer og mulige løsninger som angår internasjonal miljørett	49
4.2 Politiske utfordringer og mulige løsninger	50
5 KILDER	53
5.1 Traktater, deklarasjoner og statutter	53
5.2 Dommer og avgjørelser	54
5.3 Bøker og artikler	54
5.4 Internettartikler	57
5.5 Uttalelser fra konferanser og komiteer	58
5.6 Annet	58

1 Innledning

1.1 Introduksjon av temaet

Temaet for denne oppgaven er å undersøke hvordan den rettslige beskyttelsen av naturmiljøet kan styrkes i ikke-internasjonal væpnet konflikt.

Væpnede konflikter innebærer alltid en trussel for naturmiljøet, og skadene som naturmiljøet påføres i en væpnet konflikt vil ofte være fatale. Disse skadene kan medføre at flere dyrearter blir utrydningstruet, at vegetasjonen, jordgrunnen eller berggrunnen blir skadet, at vannsystemer blir forurensset eller at hele økosystemer blir ødelagt. Slike skader vil ikke bare ha konsekvenser for naturmiljøet i seg selv. De vil også ha alvorlige negative virkninger for sivilbefolkningens levestandard, velvære og i verste fall for fremtidige generasjoners tilstedeværelse i de berørte områdene.

I mange konflikter opp gjennom årene har skadene på naturmiljøet vært kolossale. Det kanskje mest kjente eksempelet på dette er USAs utslipp av ugressmiddel over jungelen i Vietnam under Vietnamkrigen. Dette angrepet hadde både store og langvarige konsekvenser på naturmiljøet og også for sivilbefolkningen i landet. Ettervirkningene av disse giftige midlene fører for eksempel fremdeles til at barn blir født med misdannelser i Vietnam.

Men det er ikke bare i internasjonale væpnede konflikter at store skader har blitt påført naturmiljøet. Også i ikke-internasjonale væpnede konfliktene kjenner vi flere eksempler på at naturmiljøet er blitt påført alvorlige skader. Et eksempel på dette er konflikten i Rwanda. Her ble blant annet to nasjonalparker fylt med landminer for å få lokalbefolkningen til å forflytte seg. Dette medførte at flere truede dyrearter ble drept, og naturmangfoldet ble

truet¹. Et annet eksempel på skade på naturmiljøet under en ikke-internasjonalt væpnet konflikt er hendelser under den interne konflikten i Kongo fra 1996-2000. Her ble store skoger utslettet for å redusere faren for bakholdsangrep. Dette medførte blant annet at flere dyrearter ble utrydningstruet².

De fleste konflikter i dag er også av ikke-internasjonalt karakter. Eksempler på slike konflikter er konfliktene i Afghanistan, Somalia og på Sri Lanka. Reglene for beskyttelse av naturmiljøet i ikke-internasjonale konflikter er mye mindre utviklet enn for de internasjonale væpnede konfliktene. Dette fører til flere utfordringer for hvordan naturmiljøet kan bli beskyttet i slike konflikter.

1.1.1 Begrunnelse for valg av tema

I løpet av de siste fire tiårene har det skjedd en viktig utvikling på området for beskyttelsen av naturmiljøet³. Dette har blant annet ført til et stort antall konvensjoner og traktater innenfor internasjonal miljørett. En tilsvarende utvikling har derimot ikke skjedd i internasjonal humanitær rett når det gjelder beskyttelse av naturmiljøet i væpnet konflikt. Dette fordi beskyttelsen av naturmiljøet i væpnet konflikt har kommet i skyggen av andre viktige humanitære spørsmål innenfor internasjonal humanitær rett. Men de siste tiårenes generelle fokus på miljøproblematikk har ført til at også miljøspørsmålet er blitt satt på dagsorden i væpnet konflikt. Jeg ønsker derfor å belyse spørsmålet om beskyttelse av naturmiljøet i væpnet konflikt, fordi det er et rettsområde som det nå er satt fokus på både nasjonalt og internasjonalt. I den forbindelse vil jeg både redegjøre for reglene vedrørende beskyttelsen av naturmiljøet i væpnet konflikt, samt undersøke mulige løsninger på hvordan den rettslige beskyttelsen av naturmiljøet kan styrkes.

¹ Mark A. Drumbl, "International Human Rights, International Humanitarian Law, and Environmental Security: Can the International Criminal Court Bridge the Gaps?", ISLA Journal of International and Comparative Law, Vol. 6 (2000), s. 311

² Jose Kalpers: Volkanoes Under Siege: Impact of a Decade of Armed Conflict in the Virungas (2001), tilgjengelig på <http://www.worldwildlife.org/bsp/publications/africa/144/timeline.htm>

³ Antoine Bouvier, International Review of the Red Cross nr. 285 tilgjengelig på <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jmau.htm>

1.2 Begrepsbruk

1.2.1 Internasjonal humanitær rett

Internasjonal humanitær rett (IHR) regulerer hvilke midler og metoder som partene kan bruke i væpnet konflikt. De fire Genèvekonvensjonene av 1949⁴(heretter Genèvekonvensjonene), med tilhørende tilleggsprotokoller⁵, er ansett å være selve substansen i internasjonal humanitær rett. Men også andre konvensjoner, som omhandler væpnet konflikt, vil bli kategorisert som å utgjøre en del av internasjonal humanitær rett. Et eksempel på en slik konvensjon, som vil bli behandlet i denne oppgaven, er ENMOD-konvensjonen⁶. Denne konvensjonen omhandler et forbud mot militær eller fiendtlig bruk av teknikker for å manipulere eller endre prosesser i naturen. Siden denne konvensjonen omhandler et forbud mot militær og fiendtlig bruk av spesielle metoder og teknikker, anses den for å være en del av internasjonal humanitær rett.

1.2.2 Internasjonal miljørett

Med internasjonal miljørett menes de konvensjoner og traktater som har til formål å hindre ødeleggelser på miljøet. Flere av disse konvensjonene og traktatene blir behandlet nærmere i denne oppgaven.

⁴ Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, Geneva, 12 August 1949. Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea. Geneva, 12 August 1949. Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949. Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949.

⁵ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977. Protocol additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Adoption of an Additional Distinctive Emblem (Protocol III), 8 December 2005.

⁶ Convention on Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD), 10. des 1976

1.2.3 Naturmiljø

Det finnes ingen generelt akseptert definisjon av begrepet naturmiljø i folkeretten. Dette begrepet er heller ikke definert i regelverkene som angår beskyttelsen av naturmiljøet i væpnede konflikter. I ENMOD-konvensjonens⁷ artikkel 2 derimot, er begrepet "environment" (miljø) definert som "the dynamics, composition or structure of the Earth, including its biota, lithosphere, hydrosphere and atmosphere, or of outer space." Dette er et vidt begrep etter konvensjonen, og vil derfor også inkludere begrepet naturmiljø. Spørsmålet er dermed om ENMOD-konvensjonens definisjon av "environment" (miljø), også kan legges til grunn når man snakker om naturmiljø generelt i folkeretten.

Det er flere, blant annet Alexandre Kiss⁸, som mener at begrepet naturmiljø må avgrenses mot urbane og industrielle områder på grunn av ordet "natur". Dette fordi en naturlig språklig forståelse av ordet natur, er alt som ikke er menneskeskapt. Begrepet innebærer dermed blant annet dyrearter, organismer, planter, skog, vann, luft, jord- og berggrunn. Av den grunn blir det hevdet at den vide begrepsforståelsen som legges til grunn i ENMOD-konvensjonen, ikke vil kunne få anvendelse for begrepet naturmiljø generelt i folkeretten. I denne oppgaven vil jeg legge til grunn en avgrenset definisjon av begrepet, slik at urbane og industrielle områder faller utenfor.

1.2.4 Væpnet konflikt

Begrepet væpnet konflikt ble av den internasjonale straffedomstolen for det tidligere Jugoslavia (ICTY)⁹ definert i Tadic-saken¹⁰ som: "... an armed conflict exists whenever there is a resort to armed force between States or protracted armed violence between

⁷ Convention on Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD), 10. des 1976

⁸ Alexandre Kiss "Les protocoles additionales aux Conventions de Genève de 1977 et la protection de biens de l'environnement" s. 188

⁹ International Criminal Tribunal of former Yugoslavia

¹⁰ ICTY 1995, Prosecutor v. Tadic

governmental authorities and organized armed groups or between such groups within a State...”¹¹. Dette er en vid definisjon som omfatter både internasjonale og ikke-internasjonale væpnede konflikter.

1.2.5 Internasjonal væpnet konflikt

En internasjonal væpnet konflikt er etter felles artikkel 2 i de fire Genèvekonvensjonene¹² en væpnet konflikt som oppstår mellom ”...two or more of the High Contracting Parties...” Partene til Genèvekonvensjonene er stater, og en internasjonal væpnet konflikt er derfor en konflikt mellom to eller flere stater.

1.2.6 Ikke-internasjonal væpnet konflikt

Når det gjelder ikke-internasjonal væpnet konflikt, skilles det mellom de konflikter som er omfattet av fellesartikkel 3 til Genèvekonvensjonene og de konflikter som omfattes av den andre tilleggsprotokoll av 1977. En ikke-internasjonal væpnet konflikt er etter fellesartikkel 3 alle væpnede konflikter mellom stater og væpnede grupper eller mellom ulike væpnede grupper. I tillegg har ICTY i Tadic-saken¹³ krevd at de væpnede gruppene må ha en viss grad av organisering. Det er imidlertid ikke krav om at de væpnede gruppene skal kontrollere deler av landets territorium for at reglene i fellesartikkel 3 skal komme til anvendelse.

Ifølge artikkel 1 til den andre tilleggsprotokollen til Genèvekonvensjonene, kommer tilleggsprotokollen til anvendelse for alle væpnede konflikter som ikke følger av artikkel 1 i den første tilleggsprotokollen. I tillegg må konflikten “...take place in the territory of a High Contracting Party between its armed forces and dissident armed forces or other

¹¹ ICTY 1995, Prosecutor v. Tadic, para 70

¹² Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, Geneva, 12 August 1949.

¹³ ICTY 1995, Prosecutor v. Tadic para 562

organized armed groups which, under responsible command, exercise such control over a part of its territory as to enable them to carry out sustained and concerted military operations and to implement this Protocol”¹⁴.

Denne bestemmelsen omfatter derfor kun konflikter mellom en statlig aktør og opprørsstyrker eller andre organiserte væpnede grupper. Bestemmelsen avgrenses således mot konflikter mellom to ikke-statlige aktører. Videre kreves det etter denne bestemmelsen at de væpnede gruppene utøver en viss kontroll over territoriet og at opprørsstyrkene har en viss organisering slik at de klarer å følge reglene i IHR.

1.3 Avgrensning

Oppgaven vil fokusere på ikke-internasjonale væpnede konflikter slik dette er definert i fellesartikkel 3 til Genèvekonvensjonene. Årsaken til at oppgaven kun tar for seg ikke-internasjonale væpnede konflikter, er for det første fordi det i dag er flest konflikter av ikke-internasjonale karakter. For det andre er det også på området for de ikke-internasjonale væpnede konfliktene at regelsettet for beskyttelsen av naturmiljøet er svakest.

Oppgavens problemstilling er hvordan regelsettet for beskyttelsen av naturmiljøet i ikke-internasjonale væpnede konflikter kan styrkes. Reglene om ansvar for skade etter Draft Articles on State Responsibility¹⁵, og reglene om straffansvar i statuttene til Den Internasjonale Straffedomstolen (ICC)¹⁶, behandles derfor ikke i denne oppgaven. Når det gjelder det materielle innholdet i artikkel 8 (b) (iv) i statuttene til ICC, som omhandler ansvar for skade som følge av angrep på naturmiljøet, vil jeg likevel komme tilbake til dette under kapittel 2.

¹⁴ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977, artikkel 1 nr. 1

¹⁵ Draft Articles on Responsibility of States for International Wrongful Acts, 1. nov 2001

¹⁶ Rome Statute of the International Criminal Court, 17. jul 1998

Det er reglene som har som hovedformål å beskytte naturmiljøet som er temaet for oppgaven. Reglene om forbud mot eller begrensninger av visse typer våpen faller derfor utenfor oppgaven, selv om enkelte av bestemmelsene i disse konvensjonene også har til formål å beskytte naturmiljøet. Det vil videre bli trukket en avgrensning mot regler som kun gir en indirekte beskyttelse av naturmiljøet. Eksempler på slike bestemmelser er artikkel 14 og 15 i den andre tilleggsprotokollen til Genèvekonvensjonene¹⁷. Artikkel 14 omhandler skade på naturmiljøet som skyldes utsulting av sivile, og gir derfor ikke naturmiljøet noen direkte beskyttelse. Artikkel 15 beskytter isolert sett anlegg og installasjoner som inneholder farlige krefter, og gir dermed heller ingen direkte beskyttelse av naturmiljøet i seg selv.

1.4 Rettskildebruken

Rettskildene i folkeretten følger av statuttene til ICJ (International Court of Justice)¹⁸ artikkel 38 (1). Etter denne bestemmelsen skal domstolen primært vektlegge konvensjoner (bokstav a), internasjonal sedvanerett (bokstav b), generelle rettsprinsipper (bokstav c) og sekundært vektlegge rettspraksis og juridisk teori (bokstav d).

De sentrale rettskildene for denne oppgaven er konvensjoner på området for internasjonal humanitær rett og internasjonal miljørett, samt internasjonal sedvanerett og rettspraksis fra ICJ. Den sentrale konvensjonen i internasjonal humanitær rett som blir behandlet i denne fremstillingen er Genèvekonvensjonene og dens første og andre tilleggsprotokoll¹⁹, i tillegg til ENMOD-konvensjonen av 1976. Innenfor internasjonal miljørett vil blant annet følgende konvensjoner bli behandlet: The International Convention for the Prevention of

¹⁷ Protection of Natural environment in time of armed conflict av Marco Roscini s. 20, tilgjengelig på http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1351888

¹⁸ Statutes of the International Court of Justice, 26.juni 1945

¹⁹ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977.

Pollution of the Sea by Oil²⁰, Convention on international watercourses²¹, Ramsarkonvensjonen²², konvensjonen om biologisk mangfold²³, samt konvensjonen om tidlig varslings av atomulykker²⁴.

Denne oppgaven reiser flere spørsmål om tolkning av traktater. For eksempel stiller oppgaven spørsmål om traktater i internasjonal miljørett kommer til anvendelse i væpnet konflikt. De fleste av konvensjoner i internasjonal miljørett er tause om dette spørsmålet. For å finne ut om konvensjonene også får virkning under væpnede konflikter, må de derfor tolkes. Vanlig tolkningsmetode for traktater etter Wien-konvensjonen vil her bli benyttet. Jeg vil redegjøre nærmere for denne tolkningsmetoden under kapittel 3.

Jeg vil også i denne fremstillingen drøfte om konvensjonsbestemmelser kan benyttes analogisk. Å tolke en bestemmelse analogisk vil si at den får anvendelse på forhold som ikke blir dekket av bestemmelsens ordlyd²⁵. Ved en analogisk tolkning av en konvensjonsbestemmelse er det avgjørende om ordlyden i konvensjonen kan bli benyttet på andre lignende tilfeller.

Internasjonal sedvanerett er en viktig rettskilde i internasjonal rett. Etter statuttene til ICJ artikkel 38 (1) (b) er internasjonal sedvanerett statspraksis som blir fulgt under den oppfatning at det er en rettsregel som er bindende. Videre kreves det at statspraksisen er omfattende, men det kreves derimot ikke at alle stater følger praksisen. For å finne ut hva som er statspraksis i internasjonal humanitær rett, vil både staters rettspraksis, lovgivning og militære manualer være relevant materiale. Vedtak i internasjonale organisasjoner, som

²⁰ The International Convention for the Prevention of Pollution of the Sea by Oil, 1954

²¹ The Convention on the Law of the Non-Navigational uses of International Watercourses 1997

²² The Convention on Wetlands of International Importance, Ramsar 1971

²³ Convention on Biological Diversity, 1992

²⁴ Convention on Early Notification of a Nuclear Accident, 1986

²⁵ T. Eckhoff Rettskildelære 5.utg Universitetsforlaget s. 124

FN og Den internasjonale Røde Kors- og Røde Halvmåne Konferansen, er også ansett som statspraksis, og kan dermed være relevant for å avgjøre om det foreligger sedvanerett²⁶.

I 1996 begynte Den internasjonale Røde Kors-komiteen (ICRC), sammen med en rekke internasjonale juridiske eksperter, arbeidet med å samle inn og analysere statspraksis i væpnede konflikter. Dette arbeidet resulterte i 2005 i en 3-binds publikasjon som sammenfatter internasjonal sedvanerett som kommer til anvendelse i væpnet konflikt. Denne sammenfatningen har til dels blitt sterkt kritisert, men jeg vil i denne oppgaven ikke gå nærmere inn på kritikken som foreligger²⁷.

Den internasjonale sedvaneretten har særlig stor betydning på området for ikke-internasjonale væpnede konflikter. Dette blant annet fordi regelverket på dette området generelt er svakt utbygd²⁸. I denne oppgaven vil internasjonal sedvanerett derfor ha stor betydning for den rettslige beskyttelsen av naturmiljøet i ikke-internasjonal væpnet konflikt, siden det er mangel på konvensjoner på området for beskyttelse av naturmiljøet i slike konflikter.

Rettspraksis som vil bli benyttet i fremstillingen er særlig ICJs rådgivende uttalelse om atomvåpen²⁹. Denne rådgivende uttalelsen vil bli brukt for å belyse spørsmålet om beskyttelsen av naturmiljøet i væpnet konflikt. Rettspraksis er også en rettskilde i folkeretten, riktignok sekundær, etter statuttene til ICJ artikkel 38 (1). I utgangspunktet er derfor dommer kun bindende for sakens parter³⁰, men ICJ er det juridiske organet til FN, og uttalelser derfra vil følgelig måtte ilegges stor vekt. Den internasjonale domstolen er også et viktig organ for utviklingen av folkeretten³¹.

²⁶ http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/nor-irrc_857_henckaerts.pdf

²⁷ http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc_866_bellinger.pdf
<http://works.bepress.com/raybarquero/3/>

²⁸ http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/nor-irrc_857_henckaerts.pdf

²⁹ ICJ 8.juli 1996 Advisory opinion on the legality of the threat or use of nuclear weapons.

³⁰ Statutes of the International Court of Justice artikkel 59

³¹ Fleischer, Folkerett 8.utg, Universitetsforlaget s. 48

I fremstillingen vil det også bli benyttet juridisk teori og uttalelser fra internasjonale organisasjoner som ICRC. Slike uttalelser er ikke bindende for statene, men uttalelsene kan derimot være veiledende, og vil derfor i en viss utstrekning bli ilagt vekt³². Uttalelser fra slike organisasjoner kan også i mange tilfeller bli ansett å være alminnelige rettsgrunnsetninger, som også er en primær rettskilde etter statuttene til ICJ artikkel 38 (c). Juridisk teori derimot, er en sekundær rettskilde etter artikkel 38 (d) i statuttene til ICJ.

I tillegg vil også flere ikke-bindende internasjonale miljørettsinstrumenter, såkalt ”soft law”, bli behandlet. Disse instrumentene har ingen bindende virkning for partene, med mindre de er gjort til internasjonal sedvanerett. Selv om et ”soft law” instrument ikke blir ansett å være sedvanerett, kan de imidlertid fremdeles være informative for anvendelsen av internasjonal rett³³, og de kan dermed bli ansett som alminnelige rettsgrunnsetninger, som er en rettskilde etter artikkel 38 (c) i statuttene til ICJ. Slike alminnelige rettsgrunnsetninger vil derfor også være bindende for statene³⁴.

1.5 Den videre fremstillingen

Oppgaven behandler og problematiserer reglene for beskyttelse av naturmiljøet i ikke-internasjonal væpnet konflikt, for så å komme med forslag til ulike løsninger for hvordan den rettslige situasjonen kan forbedres.

Jeg vil i kapittel 2 gjøre rede for de reglene i internasjonal humanitær rett som i dag gir beskyttelse av naturmiljøet i ikke-internasjonal væpnet konflikt. Dette for å skaffe oversikt over hvilke regler som eksisterer på området, og hvor det er eventuelle lakuner og mangler i regelsettet.

³² <http://www.lovdato.no/info/lovdato.html>

³³ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen ”International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities” *International Review of the Red Cross* Vol.92 Nr.879 2010, s. 584

³⁴ C. A. Fleischer, *Folkerett*, 8.utg, Universitetsforlaget 2005, s. 47

I kapittel 3 gis det en redegjørelse av spørsmålet om internasjonal miljørett også kan få anvendelse under væpnede konflikter. I den forbindelse vil det bli redegjort for et utvalg av konvensjoner som regulerer anvendelsen i væpnet konflikt, samt konvensjoner som er tause angående dette spørsmålet.

Kapittel 4 fokuserer på juridiske og politiske utfordringer, og mulige løsninger ved den rettslige situasjonen hva angår beskyttelse av naturmiljøet i væpnet konflikt.

2 Regler som omhandler beskyttelse av naturmiljøet i ikke-internasjonal væpnet konflikt

2.1 Bruk av krigføringmetoder eller -midler som er ment, eller som kan forventes å forårsake omfattende, langvarige og alvorlige skader på naturmiljøet

Den andre tilleggsprotokollen til Genèvekonvensjonene³⁵ omhandler ikke-internasjonale væpnede konflikter. I denne tilleggsprotokollen, i motsetning til første tilleggsprotokoll om internasjonale væpnede konflikter, er bestemmelser for beskyttelse av naturmiljøet fraværende. I den første tilleggsprotokollen til Genèvekonvensjonene³⁶, følger reglene for beskyttelsen av naturmiljøet i internasjonale væpnede konflikter av artikkel 35 (3) og artikkel 55 (1).

Etter artikkel 35 (3) er det forbudt å bruke krigføringmetoder eller -midler som er ment å gi, eller kan forventes å forårsake omfattende, langvarige og alvorlige skader på naturmiljøet. Artikkel 55 (1) setter opp et krav om at det under krigføring skal tas hensyn til naturmiljøet, slik at det blir beskyttet mot omfattende, langvarige og alvorlige skadevirkninger. Videre følger det av artikkel 55 (1) at beskyttelsen av naturmiljøet omfatter et forbud mot å bruke krigføringsmidler eller -metoder som kan føre til skader på naturmiljøet som vil påvirke befolkningens helse eller muligheten til overlevelse. Da disse reglene kun kommer til anvendelse i internasjonale væpnede konflikter, blir spørsmålet om disse bestemmelsene også kan få analogisk anvendelse for ikke-internasjonale væpnede konflikter.

Under den diplomatiske konferansen om utviklingen av internasjonal humanitær rett anvendelig i væpnede konflikter (CDDH) fra 1974-1977³⁷, ble det foreslått å innføre

³⁵ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977.

³⁶ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977.

³⁷ The Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law (CDDH), Geneva, 1974-1977

tilsvarende regler som i artikkel 35 (3) og artikkel 55 i den første tilleggsprotokollen for også å beskytte naturmiljøet etter den andre tilleggsprotokollen. Dette forslaget ble imidlertid nedstemt³⁸. Det ble blant annet uttalt fra den tsjekkosllovakiske representanten at ”Instead of the text drafted and approved in the three Committees of the Conference, we finally adopted a much simpler and shorter document... The result is a compromise”³⁹. Denne uttalelsen kan indikere at flere stater var for forslaget, men at det til slutt ble nedstemt for at den andre tilleggsprotokollen skulle bli vedtatt. Uttalelsen til representanten fra Ungarn støtter denne vurderingen. Representanten uttalte at ”With regard to Protocol II, we supported the articles prepared by the Main Committees, but in view of the objections made by several delegations we agreed to the shortened version of Protocol II”⁴⁰. En av statene som var imot å innføre regler i den andre tilleggsprotokollen for beskyttelse av naturmiljøet, var blant andre USA. Deres representant uttalte at en slik regel ikke ville være riktig å innføre i den andre tilleggsprotokollen. Vedkommende uttalte at “If adopted, the article would be bound to prevent some States from becoming Parties to Protocol II”⁴¹.

Disse uttalelsene indikerer at det fant sted et kompromiss for å kunne vedta den andre tilleggsprotokollen, og at det dermed var prosessuelle årsaker til at disse reglene ikke ble vedtatt for den andre tilleggsprotokollen⁴². Dette medførte at bestemmelser om beskyttelse av naturmiljøet tilsvarende artikkel 35 (3) og artikkel 55 i den første tilleggsprotokollen ble utelatt i den andre tilleggsprotokollen.

Uttalelsene under den diplomatiske konferansen om vedtakelsen av tilleggsprotokollene til Genèvekonvensjonene viser at det ikke var noen direkte motstand fra statene mot selve innholdet i artikkel 35 (3) og artikkel 55 i den første tilleggsprotokollen. Dette kan dermed være et argument som kan tale for analogisk anvendelse av disse bestemmelsene for ikke-

³⁸ Nada AL-Duaij ”Environmental Law of Armed Conflict” side 15

³⁹ Official records of the diplomatic conference (1974-1977) Vol VII, side 234, tilgjengelig på http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/RC-records_Vol-7.pdf

⁴⁰ Official records of the diplomatic conference (1974-1977) Vol VII, side 242.

⁴¹ Official records of the diplomatic conference (1974-1977) Vol VII, side 115

⁴² Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, 2009, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, side 156

internasjonal væpnet konflikt. Men siden flere stater var imot å innføre tilsvarende bestemmelser for den andre tilleggsprotokollen vedrørende ikke-internasjonal væpnet konflikt, er dette neppe tilstrekkelig for å statuere en analogi.

Siden disse bestemmelsene i den første tilleggsprotokollen neppe kan brukes analogisk for ikke-internasjonal væpnet konflikt, må spørsmålet søkes løst gjennom den internasjonale sedvaneretten. Ifølge regel 45 i sedvanerettstudien til ICRC, er det et forbud mot krigføringmetoder eller -midler som er ment å gi eller kan forventes å forårsake omfattende, langvarige og alvorlige skader på naturmiljøet, samt å benytte naturmiljøet som et våpen. Før spørsmålet om denne sedvanerettsregelen er anvendelig i ikke-internasjonale væpnede konflikter blir drøftet, vil jeg ta for meg det materielle innholdet i regel 45.

2.1.1 Innholdet i sedvaneregel 45

Regel 45 i sedvanerettstudien til ICRC lyder:

“The use of methods or means of warfare that are intended, or may be expected, to cause widespread, long-term and severe damage to the natural environment is prohibited. Destruction of the natural environment may not be used as a weapon.”

Sedvanerettsregel 45 benytter den samme terminologien som artikkel 35 (3) og artikkel 55 i den første tilleggsprotokollen til Genèvekonvensjonene, nemlig begrepene ”widespread, long-term and severe damage to the natural environment”. Begrepene, som presiserer at en omfattende, langvarig og alvorlig skade på naturmiljøet er forbudt, er vage og upresise. Det foreligger heller ingen klare retningslinjer for hva som konkret ligger i disse tre begrepene.

Lignende begreper som i sedvaneregel 45, og i den første tilleggsprotokollen, blir også benyttet i ENMOD-konvensjonen⁴³. For ENMOD-konvensjonen er det også utviklet en begrepsforklaring av begrepene ”widespread, longlasting or severe”⁴⁴. Spørsmålet er om denne begrepsforklaringen også kan legges til grunn for de tilsvarende begrepene i sedvaneregel 45.

ENMOD-konvensjonen omhandler bruken av miljømodifikasjonsteknikker, og forbyr militær eller fiendtlig bruk av dette, dersom teknikkene har ”widespread, longlasting or severe effects as the means of destruction”⁴⁵. Etter konvensjonens artikkel 2 er miljømodifikasjonsteknikker metoder for å endre eller manipulere naturlige prosesser i miljøet. Et eksempel på en slik teknikk eller metode kan være å fremstille en kraftig eksplosjon under havoverflaten, for å utløse en tsunami. Formålet med denne konvensjonen er ikke å beskytte naturmiljøet fra fiendtligheter, men heller å søke og beskytte det gjennom å forby bruken av naturmiljøet som et våpen for å skape ødeleggelse eller skader hos fienden⁴⁶.

Under behandlingen av den første tilleggsprotokollen ble artikkel 35 og artikkel 55 vedtatt med visshet om at det fantes tilsvarende begreper i ENMOD-konvensjonen⁴⁷. Likevel ble det besluttet at begrepene i den første tilleggsprotokollen ikke skulle ha det samme

⁴³ Convention on Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD), 10. des 1976

⁴⁴ Understandings Appended to the Convention on the Prohibition of Military or any Hostile Use of Environmental Modification Techniques by the Conference of the Committee of Disarmament (CCD Understandings)

⁴⁵ Convention on Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD), 10. des 1976, art. 1

⁴⁶ Marco Roscini, Protection of Natural Environment in Time of Armed Conflict, s. 11, tilgjengelig på: <http://ssrn.com/abstract=1351888>

⁴⁷ Waldemar A. Soft, ”Article 55: protection of the natural environment”, i M. Bothe, K.J. Partsch and W.A. Soft, ”New Rules for Victims of Armed Conflict: Commentaries on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949, Nijhoff, The Hague, 1982, s. 347

innholdet som i ENMOD-konvensjonen⁴⁸. Noe av årsaken til dette var blant annet at ENMOD-konvensjonen kun refererte til spesielle typer av våpen (miljømodifikasjonsteknikker), mens bestemmelsene i den første tilleggsprotokollen er anvendelig for alle typer krigføring. På denne bakgrunnen kan derfor ikke ENMOD-konvensjonens begrepsforståelse ilegges tilsvarende betydning som begrepene i sedvanerettstudien og i den første tilleggsprotokollen.

Når det gjelder innholdet i de tre begrepene "widespread, long-term and severe" i sedvaneregel 45, så kan imidlertid kommentarutgaven til den første tilleggsprotokollen gi en viss veiledning⁴⁹. I denne kommentarutgaven blir begrepet "long-term" beskrevet som en periode på flere tiår. Dette innebærer således at det er en svært høy terskel for at en skade på naturmiljøet skal omfattes av dette begrepet.

Kommentarutgaven gir derimot ingen spesifikk forklaring til begrepet "widespread". Dette begrepet blir imidlertid i begrepsforklaringen til ENMOD-konvensjonen definert som "an area on the scale of several hundred square kilometres". Denne begrepsforklaringen kan som vi har sett ikke legges til grunn for begrepet i sedvaneregel 45. Men det er i juridisk teori blitt hevdet av blant annet Karen Hulme⁵⁰, at begrepet "widespread" i den første tilleggsprotokollen, og i sedvaneregel 45, må ligge et sted mellom minimumsstandarden etter ENMOD-konvensjonen og 20.000 kvadratkilometer, som var skadeomfanget i Vietnamkrigen. Dette er blant annet fordi skadeomfanget av denne krigen var friskt i minne hos delegatene under vedtakelsen av den første tilleggsprotokollen. I tillegg var det konsensus om at det var ønskelig med en høyere terskel enn det ENMOD-konvensjonen framstilte⁵¹. Begrepet "widespread" i sedvaneregel 45 oppstiller derfor en veldig høy

⁴⁸ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond and D. Jensen "International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities", *International Review of the Red Cross* Vol 92 Nr 879 Sept 2010 s. 572

⁴⁹ <http://www.icrc.org/ihl.nsf/COM/470-750044?OpenDocument>

⁵⁰ Karen Hulme, "War Torn Environment: Interpreting the Legal Threshold", 2004 s. 92

⁵¹ Karen Hulme, "War Torn Environment: Interpreting the Legal Threshold", 2004 s. 92

terskel, som fører til at store naturområder må bli ødelagt for at dette kriteriet skal være oppfylt. Dette vil som et tenkt eksempel innebære at for en stat som Maldivene, som har et areal i underkant av 300 kvadratkilometer⁵², må hele landet bli skadet for å oppfylle kriteriet ”widespread”. I tillegg må de to andre kriteriene ”long-term” og ”severe” også være oppfylt.

Når det gjelder begrepet ”severe damage”, refererer det til intensiteten på skaden på naturmiljøet. I juridisk teori er det hevdet at for å oppfylle dette vilkåret, så må skaden være mer enn betydningsfull⁵³. Etter artikkel 55 (1) i den første tilleggsprotokollen har begrepet nær sammenheng med menneskelige lidelser. Etter denne bestemmelsen heter det at ”use of methods ... to cause such damage to the natural environment and thereby prejudice the health or survival of the population”. Ut fra et miljøperspektiv er betydningen av begrepet ”severe damage” muligens det mest kontroversielle av de tre begrepene ”widespread, long-term and severe”. Dette fordi anvendelsen av begrepet presumtivt er avhengig av at menneskelig lidelse kan påvises, og at det derfor ikke er tilstrekkelig at miljøet i seg selv blir alvorlig skadet.

Siden det ikke er utviklet noen generell veiledning for innholdet i disse begrepene i den første tilleggsprotokollen eller i internasjonal sedvanerett, fører dette til usikkerhet hva angår begrepenes innhold og rekkevidde. Det er imidlertid blitt hevdet av Frederik Harhoff, som er dommer i ICTY, at spørsmålet om hva som er ”widespread, long-term and severe” må avgjøres konkret. Han mener at reglene må anvendes på faktumet i den enkelte sak og at det derfor ikke kan sies noe generelt om for eksempel hvor lenge ”long-term” må vare i tid, eller hvor stort område skaden må ramme for at den kan karakteriseres som ”widespread”⁵⁴.

⁵² <http://snl.no/Maldivene>

⁵³ Karen Hulme ”War Torn Environment: Interpreting the Legal Threshold”, 2004 s. 96

⁵⁴ Uttalelser fra dommer Frederik Harhoff fra ICTY under konferansen om ”Protection of the environment in relation to armed conflicts” på Universitetet i Lund den 16.-17.febr 2012

Ifølge sedvanerettstudien til ICRC er det spesielle ved denne sedvaneregelen at den er absolutt⁵⁵. Det vil si at dersom det foreligger ”widespread, long-term and severe” skade på naturmiljøet, eller at naturmiljøet blir brukt som et våpen, så er det ikke av betydning om handlingen kan legitimeres etter prinsippene om proporsjonalitet og militær nødvendighet. Dette er også noe av årsaken til at denne regelen stiller en veldig høy terskel gjennom å innføre tre kumulative vilkår, jfr ordlyden ”and”. I ENMOD-konvensjonen er derimot begrepene alternative, noe som fører til en langt lavere terskel.

2.1.2 Kan regel 45 få anvendelse i ikke-internasjonale væpnede konflikter?

Regel 45 er i utgangspunktet formulert med sikte på internasjonale væpnede konflikter. De fleste stater anerkjenner i dag denne regelen som internasjonal sedvanerett anvendelig i slike konflikter, med unntak av blant andre USA, Storbritannia og Frankrike⁵⁶. Det kan imidlertid se ut som at disse statene likevel anerkjenner regelen når det dreier seg om tradisjonelle våpen. Når det gjelder atomvåpen derimot, mener de at denne regelen ikke kan få anvendelse⁵⁷.

I den rådgivende uttalelsen til ICJ om atomvåpen, tok ikke ICJ direkte stilling spørsmålet om denne regelen kunne karakteriseres som internasjonal sedvanerett, men uttalte at ”These are powerful constraints for all the states having subscribed to these provisions”⁵⁸. De uttalte dermed ikke direkte at det var tale om en sedvaneregel. Men ut fra forskjellige staters praksis, med unntak av USA, Storbritannia og Frankrike, synes denne regelen å være internasjonal sedvanerett på området for internasjonale væpnede konflikter. Et

⁵⁵ Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, 2009, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 157

⁵⁶ Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, 2009, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 153

⁵⁷ UK LOAC Manual, US Air Force Commander’s Handbook

⁵⁸ ICJ 8. Juli 1996 Legality of the threat or use of nuclear weapons, advisory opinion, avsnitt 31 s. 20

eksempel på slik statspraksis er militærmanualen til Tyskland, der det heter at "it is prohibited to use means or methods of warfare which are intended or of a nature ... to cause widespread, long-term and severe damage to the natural environment"⁵⁹. En lignende formulering finnes også i militærmanualene til Italia og Nederland, riktignok med noe ulike formuleringer⁶⁰. Flere andre stater, som Argentina, Australia og Belgia, har også tilsvarende bestemmelser i sine militære manualer⁶¹. Men selv om stater som USA hevder at denne sedvaneregelen ikke kan få anvendelse for atomvåpen, så blir det foreslått i US Operational Law Handbook at elementet "severe" muligens ble nådd ved de to atombombene i Japan under andre verdenskrig⁶².

Når det gjelder anvendelsen av denne sedvanerettsbestemmelsen for ikke-internasjonale væpnede konflikter, er spørsmålet mer uvisst⁶³. Som nevnt i punkt 2.1 ble det foreslått å implementere en tilsvarende regel som artikkel 35 (3) og artikkel 55 også for den andre tilleggsprotokollen, men dette ble avvist, trolig for å kunne oppnå enighet om den andre tilleggsprotokollen⁶⁴. Det må imidlertid kunne hevdes at beskyttelsen av naturmiljøet i ikke-internasjonale væpnede konflikter i dag spiller en langt viktigere rolle enn den gjorde i 1977, da den andre tilleggsprotokollen ble vedtatt. Noe som underbygger dette, er at flere staters militære manualer, som er anvendelige også i ikke-internasjonale væpnede konflikter, har implementert regelen. Eksempler på slike militærmanualer er Italias, Australias og Sør-Koreas militærmanualer⁶⁵.

⁵⁹ Customary International Humanitarian Law Volume II: Practice, 2005, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 879-881

⁶⁰ Customary International Humanitarian Law Volume II: Practice, 2005, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC s. 879-881

⁶¹ Customary International Humanitarian Law Volume II: Practice, 2005, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC s. 879-881

⁶² K. Hulme, "Taking care to protect the environment againsts damage: a meaningless obligation?", International Review of the Red Cross, Vol 92, Nr 879, sept 2010, s. 683

⁶³ Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, 2009, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 156

⁶⁴ Official records of the diplomatic conference (1974-1977) Vol VII, s. 115-242

⁶⁵ Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, 2009, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 157

Et annet viktig argument er at skader på naturmiljøet sjelden respekterer landegrenser. Og dersom en skade på naturmiljøet faller inn under den høye terskelverdien for ”widespread, long-term and severe”, vil den trolig også kunne påvirke andre stater. En skade på naturmiljøet som oppfyller den høye terskelverdien, vil også like gjerne innebære et brudd på andre regler i internasjonal humanitær rett som kommer til anvendelse både i internasjonale- og ikke-internasjonale væpnede konflikter. Dette vil derfor innebære at denne regelen vil kunne få anvendelse i ikke-internasjonal væpnet konflikt dersom den fører til skader i andre stater eller dersom et angrep på naturmiljøet også innebærer et brudd på andre bestemmelser i internasjonal humanitær rett. Men dersom skadene kun oppstår på det territoriet der det foregår en ikke-internasjonal væpnet konflikt, vil anvendelsen av denne sedvaneregelen være mer usikker, og blant annet på grunn av statssuvereniteten, vil mange stater være i mot en slik regel som direkte tar sikte på å forhindre angrep på naturmiljøet i en ikke-internasjonal væpnet konflikt.

Spørsmålet om denne sedvaneregelen er anvendelig på skader som oppstår innenfor territoriet i en ikke-internasjonal væpnet konflikt, er dermed tvilsomt. Det vil føre til at den rettslige beskyttelsen av naturmiljøet i slike konflikter blir svekket. Dersom skader på naturmiljøet strekker seg ut over landegrenser derimot, er det gode grunner som taler for at bestemmelsen burde få anvendelse i ikke-internasjonal væpnet konflikt.

2.2 Prinsippene om distinksjon, militær nødvendighet og proporsjonalitet

Det finnes ingen konvensjoner som direkte tar sikte på å regulere prinsippene om distinksjon, militær nødvendighet og proporsjonalitet når det gjelder beskyttelsen av naturmiljøet i ikke-internasjonale væpnede konflikter. Spørsmålet blir derfor om disse reglene kan anses som sedvanerett. I sedvanerettstudien til ICRC står det i regel 43:

“The general principles on the conduct of hostilities apply to the natural environment:

- A. No part of the natural environment may be attacked, unless it is a military objective.**
- B. Destruction of any part of the natural environment is prohibited, unless required by imperative military necessity**
- C. Launching an attack against a military objective which may be expected to cause incidental damage to the environment which would be excessive in relation to the concrete and direct military advantage anticipated is prohibited”**

Denne bestemmelsen får ifølge sedvanerettstudien til ICRC også anvendelse i ikke-internasjonale væpnede konflikter⁶⁶. Etter regelens bokstav a, er det forbudt å angripe naturmiljøet, med mindre det er et militært objekt. Det er dermed prinsippet om distinksjon som blir statuert i bokstav a. Dette prinsippet er basert på det generelle kravet om at det må skilles mellom militære og sivile objekter⁶⁷. Prinsippet om distinksjon innebærer således at det er tillatt å angripe kun militære mål i en væpnede konflikter, og at sivile mål derfor er forbudt å angripe.

For at prinsippet om distinksjon kan beskytte et naturmiljø mot angrep, er det en forutsetning at naturmiljøet omfattes av begrepet sivilt objekt. Et argument mot at naturmiljøet er å anse som et sivilt objekt, er at deler av naturmiljøet ikke kan bli sett på som et eksplisitt objekt ut fra en naturlig språklig forståelse av begrepet objekt. Et

⁶⁶ Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, 2009, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 143

⁶⁷ Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, 2009, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 143

eksempel på dette er ozonlaget. Ifølge ICRC⁶⁸ spiller det riktignok ingen rolle i praksis om deler av naturmiljøet er et objekt eller ikke. Dette fordi alt som ikke er et militært objekt er et sivilt objekt. Dette taler derfor for at naturmiljøet burde bli ansett som et sivilt objekt.

Dersom naturmiljøet er å anse som et sivilt objekt, er det dermed beskyttet mot angrep⁶⁹. Men denne beskyttelsen av naturmiljøet er ikke absolutt, siden det i utgangspunktet ikke er noe forbud mot at naturmiljøet blir brukt til militære formål. Dette fører til at det ikke lenger har noen beskyttelse etter distinksjonsprinsippet. Et eksempel som belyser dette, er bruken av ugressmiddel under Vietnamkrigen. I dette tilfellet oppholdt vietnamesiske væpnede styrker seg i beskyttede områder i jungelen, hvor trærne skjulte styrkene og ga dem en militær fordel. Her ble trærne således et militært objekt for de amerikanske styrkene og dermed utsatt for ødeleggelse⁷⁰. Dette eksempelet viser at naturmiljøet kan bli et militært objekt som ikke lenger har beskyttelse etter distinksjonsprinsippet. Deler av naturmiljøet derimot, som for eksempel dyrearter, vil vanskelig kunne bli benyttet som et militært objekt.

Men selv om naturmiljøet kan bli omgjort til et militært objekt, kan det fremdeles være beskyttet etter reglene om proporsjonalitet og militær nødvendighet etter bokstav b og c i sedvaneregel 43.

Etter bokstav b i regel 43 er det forbudt å ødelegge naturmiljøet med mindre det foreligger tvingende militær nødvendighet for det. Hva som er militært nødvendig under et angrep i en væpnet konflikt kommer an på hvilke handlinger som er nødvendige for å kunne oppnå det militære målet ved angrepet. Dette innebærer således at skader på naturmiljøet som oppstår under et angrep, kan legitimeres dersom det militære målet med angrepet blir

⁶⁸ Uttalelser fra Dr. Cordula Droege fra ICRC på konferanse i Lund 16-17.feb 2012

⁶⁹ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond and D. Jensen "International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities", International Review of the Red Cross Vol 92 Nr 879 Sept 2010, s. 576

⁷⁰ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond and D. Jensen "International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities", International Review of the Red Cross Vol 92 Nr 879 Sept 2010, s. 577

nådd⁷¹. I sin rådgivende uttalelse om atomvåpen fra 1996, uttalte ICJ at ”Respect for the environment is one of the elements that go to assessing whether an action is in conformity with the principle of necessity”⁷². Denne uttalelsen fra ICJ viser at respekten for naturmiljøet i seg selv, er av betydning ved vurderingen om en handling er strengt militært nødvendig eller ikke.

Prinsippet om militær nødvendighet i bokstav b henger nøye sammen med prinsippet om proporsjonalitet i bokstav c. Etter denne bokstaven må det foreligge proporsjonalitet mellom handlingen som gjennomføres, og den eventuelle skaden på naturmiljøet. Kravet om proporsjonalitet går her ut på at skader på naturmiljøet ikke må være for store i forhold til den militære fordelen som forventes ved et angrep⁷³. ICJ uttalte i den rådgivende uttalelsen om atomvåpen at ”States must take environmental considerations into account when assessing what is necessary and proportionate in the pursuit of legitimate military objectives”⁷⁴. Uttalelsen fra ICJ viser at både proporsjonalitetsprinsippet og prinsippet om militær nødvendighet får anvendelse også når det gjelder beskyttelsen av naturmiljøet.

Et spørsmål som her vil komme, er hvor mye som skal til for at en handling anses å være i strid med proporsjonalitetsprinsippet og prinsippet om militær nødvendighet. En viss veiledning gir statuttene til ICC, artikkel 8 (b) (iv). Etter denne bestemmelsen er det et materielt vilkår for straff at skader på naturmiljøet er ”...clearly excessive in relation to the concrete and direct overall military advantage anticipated”. Ordlyden ”clearly excessive” indikerer her et strengt materielt vilkår som er unikt for ICC statuttene. Bakgrunnen for denne ordlyden var at et eventuelt forsvar i en straffesak om skade på naturmiljøet skulle

⁷¹ <http://www.jus.uio.no/smr/forskning/aktuelle-saker/sigrid-redse.html>

⁷² ICJ 8. Juli 1996, Legality of the threat or use of nuclear weapons, Advisory opinion, premiss 30

⁷³ <http://www.jus.uio.no/smr/forskning/aktuelle-saker/sigrid-redse.html>

⁷⁴ ICJ 8. Juli 1996, Legality of the threat or use of nuclear weapons, Advisory opinion, premiss 30.

bli utvidet⁷⁵. Dette fører dermed til at tiltalte for ICC vil hevde til sitt forsvar at en handling var militært nødvendig og proporsjonal.

Et eksempel som belyser denne problemstillingen er NATO-bombingene i Yugoslavia. Det ble her opprettet en komite for å se på legitimiteten av bombingene⁷⁶. NATO uttalte til denne komiteen at de hadde tatt hensyn til "... all possible colateral damage, be it environmental, human or to the civilian infrastructure". Komiteen som skulle se på legitimiteten av bombingene, uttalte deretter at for å tilfredsstille kravet til proporsjonalitet, måtte et angrep mot et militært objekt som kunne føre til store skader på naturmiljøet gi en "... very substantial military advantage...". Komiteen var av det synspunkt at skadene på naturmiljøet som skyldtes bombingene til NATO, var "... best considered from the underlying principles of law of armed conflicts such as necessity and proportionality"⁷⁷.

Disse uttalelsene kan reise spørsmålet om det er mulig for en domstol å statuere hva som er militært nødvendig eller proporsjonalt når det gjelder skader på naturmiljøet i en væpnet konflikt. Hvis for eksempel en amerikansk general, som hadde stått bak sprøytingen av ugressmiddel i Vietnam, hadde blitt stilt for en domstol, ville han antagelig kunne hevde at det var militært nødvendig for å kunne avdekke fiendenes stillinger. Et avgjørende spørsmål ville da være om en domstol kunne hevde at dette var "clearly excessive" i forhold til den militære fordel som ble vunnet.

Et annet eksempel på denne problemstillingen finnes fra en dom fra krigsforbryterdomstolen i Nürnberg i 1948⁷⁸. Her ble en østerisk general funnet ikke

⁷⁵ J. Wyatt, "Law making at the intersection of international environmental, humanitarian and criminal law: the issue of damage to the environment in international armed conflict", International Review of the Red Cross, Vol 92, Nr 879, sept 2010, s. 634

⁷⁶ Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia

⁷⁷ Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia, Final Report.

⁷⁸ Wilhelm List and Others "The Hostages Trial" i Law Reports of Trials of War Criminals, Vol 8, 1948, s. 66-69

skyldig ut i fra hensynet til militær nødvendighet. Han hadde brent store områder i Nord-Norge, fordi han trodde russerne var på vei, en antagelse som viste seg å være feilaktig. Selv om den militære nødvendigheten i virkeligheten ikke stemte, ble han altså frifunnet. Dette er dermed et eksempel på at en domstol vektlegger den tiltaltes subjektive forståelse av militær nødvendighet og ikke bare det som objektivt sett vil være militært nødvendig. Denne avgjørelsen kan derfor indikere at det er en høy terskel for å statuere en handling som militært unødvendig og ”clearly excessive”.

Det vil nok dessverre være vanskelig å tenke seg at en domstol generelt kommer til at skader på naturmiljøet i en væpnet konflikt har vært klart overdrevene (”clearly excessive”) i forhold til den militære fordelene. Dette kan dermed medføre at proporsjonalitet og militær nødvendighet ofte vil være fritaksgrunner ved en internasjonal straffesak om skader på naturmiljøet som skyldes militære angrep.

2.3 Varsomhetsprinsippet

Varsomhetsprinsippet er ikke direkte regulert i konvensjoner med sikte på beskyttelsen av naturmiljøet i ikke-internasjonal væpnet konflikt. Spørsmålet blir dermed om det eksisterer en sedvanerettsregel på dette området. Etter ICRCs sedvanerettsstudie står det i regel 44:

“Methods and means of warfare must be employed with due regard to the protection and preservation of the natural environment. In the conduct of military operations, all feasible precautions must be taken to avoid, and in any event to minimize, incidental damage to the environment. Lack of scientific certainty as to the effects on the environment of certain military operations does not absolve a party to the conflict from taking such precautions.”

Denne sedvaneregelen slår fast at varsomhetsprinsippet får anvendelse også i væpnede konflikter. Varsomhetsprinsippet i miljøretten har fått en større anerkjennelse i løpet av de

siste tiårene⁷⁹. Prinsippet er blant annet implementert i flere internasjonale miljørettsinstrumenter, som blant annet Rio-erklæringen⁸⁰.

Prinsippet om varsomhet kan blant annet begrunnes i behovet for å beskytte naturmiljøet som egenverdi og ikke bare som et sivilt objekt. Dette vil da medføre at naturmiljøet blir anerkjent som et viktig objekt som har behov for beskyttelse. En stats interesse om å beskytte eget naturmiljø, har blant annet blitt anerkjent av ICJ som en "essential interest" i Gabcikovo-Nagymaros Project-saken fra 1997⁸¹.

Ofte vil det være usikkerhet knyttet til virkningene og skadene som naturmiljøet påføres av en væpnet konflikt. Men selv om konsekvensene er usikre, blir det hevdet at parter i en konflikt plikter å vise varsomhet for å forhindre en uviss skade⁸². Kjernen i varsomhetsprinsippet er derfor at usikkerheten bør komme naturmiljøet til gode⁸³.

Prinsippet om varsomhet bør derfor spille en stor rolle i planleggingsfasen for et angrep. Da er det viktig at statene foretar en hypotetisk vurdering av de skadene naturmiljøet eventuelt kan bli påført ved et angrep. I en slik vurdering vil tidligere erfaringer spille en viktig rolle. Prinsippet om varsomhet krever at partene ikke bare vurderer hvordan de kan forhindre skade på naturmiljøet, men at de også aktivt handler for å forhindre eller redusere en potensiell skade. Dette kan for eksempel gjøres ved å benytte andre typer av våpen eller ammunisjon, ved å endre tidspunktet for angrepet, eller til og med å avblåse angrepet⁸⁴.

⁷⁹ Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, 2009, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 150

⁸⁰ Rio Declaration on Environment and Development, 14.jun 1992, prinsipp 15

⁸¹ ICJ 25. Sept 1997 Case Concerning the Gabcikovo-Nagymaros Project, premiss 53

⁸² Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, 2009, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 150

⁸³ Hans Chr. Bugge Lærebok i Miljøforvaltningsrett, Universitetsforlaget 2006, s. 29

⁸⁴ K. Hulme, "Taking care to protect the environment against damage: a meaningless obligation?", International Review of the Red Cross, Vol 92, nr 879, sept 2010, s. 682

Det er imidlertid ikke bare den angripende part som har forpliktelser når det gjelder å vise varsomhet overfor naturmiljøet. Dette gjelder også for den forsvarende part⁸⁵. Det vil innebære en plikt til å gjøre risikoen for skade på naturmiljøet så minimal som mulig. En måte å gjøre dette på vil være å plassere militære objekter miljømessig strategisk, ved at militære objekter ikke legges i truede eller sårbare naturområder, som for eksempel nasjonalparker. Kravet til varsomhet kan også innebære å flytte militære objekter til områder som ikke er så risikoutsatte som for eksempel en nasjonalpark med utryddingstruede dyrearter.

Regel 44 tar som utgangspunktet sikte på internasjonale væpnede konflikter, men det kan også argumenteres for at den kan benyttes i ikke-internasjonale væpnede konflikter⁸⁶. For at bestemmelsen skal komme til anvendelse i ikke-internasjonale væpnede konflikter, er det i utgangspunktet en forutsetning at skadene på naturmiljøet påvirker en annen stat. Dette følger blant annet av ICJ saken Gabcikovo-Nagymaros og av ICJs rådgivende uttalelse om atomvåpen fra 1996⁸⁷. ICJ uttalte blant annet i den sistnevnte saken at kontroll og respekt for en annen stats naturmiljø var en del av internasjonal sedvanerett⁸⁸.

Det kan riktignok også argumenteres for at denne sedvaneregelen kan få anvendelse ved vurderingen av skader på naturmiljøet innenfor den staten der den væpnede konflikten foregår⁸⁹. I den rådgivende uttalelsen til ICJ om atomvåpen i 1996 ble det uttalt at det er en generell forpliktelse for en stat å respektere miljøet "... of areas beyond national control"⁹⁰. Hva som er områder utenfor nasjonal kontroll, vil variere. Eksempelvis kan det tenkes at

⁸⁵ K. Hulme, "Taking care to protect the environment against damage: a meaningless obligation?", *International Review of the Red Cross*, Vol 92, nr 879, sept 2010, s. 682

⁸⁶ Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, 2009, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 147

⁸⁷ ICJ 25. Sept 1997 Case Concerning the Gabcikovo-Nagymaros Project, premiss 53

⁸⁸ ICJ 8. Juli 1996, Legality of the threat or use of nuclear weapons, Advisory opinion, premiss 29

⁸⁹ Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, 2009, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 149

⁹⁰ ICJ 8. Juli 1996, Legality of the threat or use of nuclear weapons, advisory opinion, prem. 29

det ved en ikke-internasjonalt væpnet konflikt kan være områder, som er okkupert og styrt av opprørsstyrker, som vil være ”areas beyond national control”. Dette fordi statsledelsen i landet ikke vil ha noen kontroll over disse områdene. Dersom dette er tilfelle, taler gode grunner for at varsomhetsprinsippet også kan få anvendelse for skader på naturmiljøet innenfor staten der en ikke-internasjonalt væpnet konflikt pågår.

Et annet argument som også taler for dette, er at det under forhandlingene i 1974-1977 om den andre tilleggsprotokollen, var en viss støtte for å implementere en regel med dette formålet⁹¹. Denne regelen ble riktignok ikke vedtatt, idet flertallet av statene mente at det ikke var nødvendig med en slik regel for området ikke-internasjonalt væpnede konflikter. Det kan derimot hevdes at det fra 1977 til i dag har skjedd en utvikling på rettsområdet for ikke-internasjonalt væpnede konflikter⁹². Et eksempel på det er bestemmelsene om krigsforbrytelser i ikke-internasjonalt konflikter i statuttene til ICC artikkel 8 (c) og artikkel 8 (e). Et argument som også trekker i denne retning er at det også har blitt et stadig økt fokus på natur- og miljøvern generelt i løpet av de siste tiårene. Dette viser blant annet de utallige traktatene innenfor området av internasjonal miljørett.

Det er derfor flere argumenter som trekker i retning av at denne sedvanebestemmelsen også burde få anvendelse i ikke-internasjonalt væpnet konflikt, og det til tross for om skadene på naturmiljøet ikke strekker seg ut over landegrensene. Dersom det er tilfellet, ville både opprørsstyrker og statsledelsen i en stat der det verserer en ikke-internasjonalt væpnet konflikt, være forpliktet til å utvise varsomhet ved planleggingen og gjennomføringen av militære angrep. Dette vil da medføre at naturmiljøet får en styrket rettslig beskyttelse i ikke-internasjonalt væpnede konflikter.

⁹¹ Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, 2009, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 149

⁹² Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, 2009, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 149

3 Internasjonal miljørett

3.1 Kan internasjonal miljørett få anvendelse under væpnede konflikter?

Siden internasjonal humanitær rett inneholder store lakuner og uklarheter på området for beskyttelse av naturmiljøet, kan det stilles spørsmål om internasjonal miljørett kan få anvendelse i væpnede konflikter, og i så tilfelle fylle noen av disse lakunene som internasjonal humanitær rett etterlater. Hvis for eksempel en oljeplattform blir ødelagt i en væpnet konflikt, vil da oljesølet som ødeleggeren skapte, gi rettslig grunnlag for at konvensjonen for å forhindre oljeforurensning i sjøen kommer til anvendelse? Og dersom væpnede opprørsstyrker angriper en oljeledning, og det fører til oljesøl i en elv som renner videre til et naboland, vil da Trail Smelter-prinsippet komme til anvendelse⁹³? Dersom det er tilfelle, vil dette være en måte å få styrket den rettslige beskyttelsen av naturmiljøet under væpnede konflikter.

Internasjonal miljørett har hatt en betydelig utvikling de siste tiårene, da vi mennesker har blitt mer bevisste på hvilken skade vi kan påføre naturen. Det har derfor blitt utviklet en rekke konvensjoner på området for internasjonal miljørett. Internasjonal miljørett inneholder normer, standarder og mekanismer som forhindrer skade på naturmiljøet i fredstid⁹⁴. Spørsmålet blir således om, og i så fall hvordan, internasjonal miljørett fortsetter å gjelde i væpnede konflikter.

Noen konvensjoner i internasjonal miljørett regulerer spørsmålet om rekkevidden i tilfelle av en væpnet konflikt. Det kan være at en konvensjon direkte eller indirekte nevner at den fortsetter å gjelde under en væpnet konflikt, mens andre konvensjoner uttrykkelig suspenderes. I de fleste tilfeller er konvensjonene imidlertid tause på dette området, og det

⁹³ Protecting the Environment During Armed Conflict, An Inventory and Analysis of International Law, UNEP, 2009, tilgjengelig på:

http://postconflict.unep.ch/publications/int_law.pdf

⁹⁴ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen "International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities" International Review of the Red Cross Vol.92 Nr.879 2010, s. 579

er derfor uvisst om disse konvensjonene også får anvendelse i væpnede konflikter⁹⁵. Noe av årsaken til at spørsmålet om internasjonal miljøretts anvendelse i væpnet konflikt er komplisert og uklart, er blant annet at internasjonal miljørett stadig endrer seg eller er under utvikling⁹⁶.

I den rådgivende uttalelsen til ICJ i 1996 angående atomvåpen, unngikk også ICJ å gi et klart svar på problemet⁹⁷. Det er også stor uenighet mellom statene om internasjonal miljørett får anvendelse i væpnet konflikt. I sedvanestudien til ICRC⁹⁸ kom det fram at blant andre USA og Frankrike inntok den holdningen at internasjonal miljørett ikke var anvendelig i væpnede konflikter. Solomon Øyene hevdet derimot at internasjonal miljørett burde få anvendelse⁹⁹.

Ifølge retningslinjene til ICRC fra 1994¹⁰⁰ for militære manualer om beskyttelse av naturmiljøet i væpnet konflikt, heter det at "[i]nternational environmental agreements and relevant rules of customary law may continue to be applicable in times of armed conflict to the extent that they are not inconsistent with the applicable law of armed conflict." Dette er riktignok bare retningslinjer og dermed ikke direkte bindende for partene, men som nevnt i punkt 1.4, kan uttalelser fra ICRC være veiledende og derfor bli tillagt vekt.

⁹⁵ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen "International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities" *International Review of the Red Cross* Vol.92 Nr.879 2010, s. 581.

⁹⁶ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen "International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities" *International Review of the Red Cross* Vol.92 Nr.879 2010, s. 580

⁹⁷ ICJ 8. Juli 1996, *Legality of the threat or use of nuclear weapons*, Advisory opinion, prins. 30

⁹⁸ *Customary International Humanitarian Law Volume II: Practice*, 2005, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 862-866

⁹⁹ *Customary International Humanitarian Law Volume II: Practice*, 2005, Edited by: Jean-Marie Henckaerts og Louise Doswald-Beck, Copyright ICRC, s. 865

¹⁰⁰ *Guidelines for Military Manuals and Instructions on the Protection of the Environment in Times of Armed Conflict* para 5 (1)

3.1.1 Internasjonale miljørettskonvensjoner som direkte eller indirekte regulerer spørsmål som gjelder væpnede konflikter

Forskjellige konvensjoner innenfor internasjonal miljørett regulerer i varierende grad spørsmålet om anvendelse i væpnet konflikt. Noen konvensjoner regulerer spørsmålet om virkningen av konvensjonen i tilfelle av en væpnet konflikt, men dette er bare unntaksvis. De fleste konvensjoner er tause om dette spørsmålet.

En konvensjon som direkte regulerer dette spørsmålet er The International Convention for the Prevention of Pollution of the Sea by Oil fra 1954 (heretter OILPOL). OILPOL beskytter det maritime miljøet mot oljesøl ved at den forbyr dumping av oljeavfall innenfor en viss distanse fra land og i spesielle områder der skader på naturmiljøet vil ha store vidtrekkende konsekvenser. Etter denne konvensjonens artikkel XIX, er det tillatt for stater å suspendere avtalen for sitt territorium i tilfelle av en væpnet konflikt. Det er dermed opp til partene å bestemme om OILPOL kommer til anvendelse i væpnet konflikt. Det er videre tilstrekkelig at bare en av partene ønsker å suspendere avtalen for sitt landområdet. Det kreves således ikke enighet mellom alle partene. Dersom en av partene til konvensjonen ønsker å suspendere avtalen for sitt landområde på grunn av en væpnet konflikt, må vedrørende part imidlertid etter artikkel XIX, 2. punktum, ”immediately” underrette byrået for forebygging av oljeforurensning i sjøen¹⁰¹. Utover dette er det ingen ytterligere vilkår for å sette konvensjonen til side.

Dersom stater velger å sette denne konvensjonen til side i en ikke-internasjonal væpnet konflikt, kan dette medføre store konsekvenser for naturmiljøet. Det kan blant annet føre til at militærfartøyer kvitter seg med oljeavfall nærme land eller i områder som er særlig utsatte for oljesøl, som for eksempel naturreservater. Overensstemmende med konvensjonens intensjon burde det påhvile partene i konvensjonen en plikt til å tenke nøye gjennom miljøkonsekvensene av en væpnet konflikt før de eventuelt foretar en suspensjon av avtalen for sitt landterritorium. Når det gjelder internasjonale væpnede konflikter, vil

¹⁰¹ Se OILPOL artikkel XXI

konvensjonen derimot fremdeles kunne gi en beskyttelse av naturmiljøet, fordi stater ikke kan suspendere avtalen på andre parter territorium.

Et annet eksempel på en konvensjon som regulerer spørsmålet om anvendelse i væpnet konflikt, er Convention on International Watercourses fra 1997¹⁰². Denne konvensjonen omhandler bruken og bevaringen av vann som krysser landegrenser. Det kan for eksempel være vassdrag, elveleier, kanaler eller grunnvann. Hensikten med konvensjonen var å regulere og bevare vannressurser for fremtidige og nåværende generasjoner¹⁰³. Partene i konvensjonen er etter artikkel 7 forpliktet til å utføre tiltak for å forhindre "...the causing of significant harm to other watercourse States".

Når det gjelder denne konvensjonens anvendelse i væpnede konflikter, følger det av artikkel 29 at "[i]nternational watercourses and related installations, facilities and other works shall enjoy the protection accorded by principle and rules of international law applicable in international and non-international armed conflict and shall not be used in violation of those principles and rules"¹⁰⁴. Konvensjonen henviser derfor til regelverket for væpnede konflikter og uttaler at vanninstallasjoner etter konvensjonen må beskyttes etter dette regelverket. Dette innebærer at konvensjonen kommer til anvendelse i tilfelle av en væpnet konflikt. Spørsmålet blir dermed om konvensjonen gir noen beskyttelse til naturmiljøet ut over det som følger av internasjonal humanitær rett.

Et eksempel som her kan benyttes, er en tenkt væpnet konflikt mellom to nabostater, hvor det renner en elv fra den ene staten og over til den andre. Dersom dette elveløpet blir avledet eller demmet opp i staten der elveløpet starter, vil dette medføre at nabostatens elveløp tørker ut. Det vil medføre en reduksjon i det biologiske mangfoldet i denne staten og dermed en trussel for natur og dyreliv, i tillegg til at nabostatens vannressurser blir redusert. Et slikt scenario reguleres imidlertid ikke av internasjonal humanitær rett. I slike

¹⁰² The Convention on the Law of the Non-Navigational uses of International Watercourses 1997

¹⁰³ http://untreaty.un.org/ilc/summaries/8_3.htm

¹⁰⁴ The Convention on the Law of the Non-Navigational uses of International Watercourses 1997 artikkel 29.

tilfeller vil derfor denne konvensjonen medføre en videre beskyttelse av naturmiljøet enn internasjonal humanitær rett.

En konvensjon kan også indirekte regulere spørsmålet om traktatens anvendelse i væpnet konflikt. Et eksempel på dette er Ramsarkonvensjonen¹⁰⁵. Denne konvensjonen omhandler beskyttelse av våtområder av internasjonal betydning. Våtområder er etter denne konvensjonens artikkel 1, myrområder, sumpområder, områder med mose og torv samt områder med vann. Konvensjonens parter er etter artikkel 2 forpliktet til å utpeke våtområder på sitt territorium som skal komme på konvensjonens verneliste. Etter konvensjonens artikkel 2 nr. 5 kan imidlertid partene på grunn av ”urgent national interests” slette eller innskrenke våtområder som er på konvensjonens liste. Dersom dette gjøres, foreligger det en varslingsplikt til The International Union for Conservation of Nature and Natural Resources¹⁰⁶. Denne konvensjonen innebærer således en tilsvarende varslingsplikt som etter OILPOL.

Formuleringen ”urgent national interests” kan også omfatte en væpnet konflikt. Men hva som er en ”urgent national interests” må her avgjøres konkret for hvert enkelt tilfelle. Siden denne konvensjonen fører til at stater kan slette eller innskrenke våtområder som følger av konvensjonens liste, medfører dette at naturmiljøet vil få en svekket beskyttelse dersom en væpnet konflikt er av ”urgent national interest”. Etter Ramsarkonvensjonens artikkel 4 nr. 2, må riktignok stater som sletter eller innskrenker våtområder på konvensjonens liste, så langt som mulig kompensere for dette tapet, samt å sørge for at sjøfugler i områdene får beskyttelse. Dette medfører derfor at en sletting eller innskrenking av våtområder på konvensjonens liste må kompenseres for, noe som medfører en viss beskyttelse av naturmiljøet også i en væpnet konflikt.

¹⁰⁵ The Convention on Wetlands of International Importance, Ramsar 1971.

¹⁰⁶ Se konvensjonens artikkel 8

3.1.2 Internasjonale miljørettskonvensjoner som er tause

Siden de fleste internasjonale miljørettskonvensjoner er tause når det gjelder spørsmålet om deres anvendelse under væpnede konflikter, er det uvisst om disse kan anvendes i slike tilfeller.

I utgangspunktet er reglene som er anvendelige i fredstid også anvendelig i væpnet konflikt. Dette betyr at en konvensjon som fastsetter internasjonale miljøforpliktelser, i utgangspunktet fortsetter å gjelde selv om en av partene til konvensjonen deltar i en væpnet konflikt. En slik forståelse følger av Wien-konvensjonen¹⁰⁷ artikkel 31, som angir tolkningsmetoder for traktater. Etter denne bestemmelsen fremgår det at traktater skal tolkes ut i fra sin ”ordinary meaning”. Det er i den sammenheng en alminnelig språklig forståelse av konvensjonens ordlyd som skal legges til grunn. Utgangspunktet må derfor være at internasjonale miljørettskonvensjoner også kommer til anvendelse i en væpnet konflikt, med mindre konvensjonens ordlyden tilsier at den ikke kan få anvendelse.

Men forholdet er ikke så enkelt. Det kan blant annet fremgå av sakens natur at enkelte internasjonale miljørettskonvensjoner ikke kan gjelde i en væpnet konflikt. Et eksempel kan være at luftrommet over en stat er avsperrert på grunn av en væpnet konflikt. Dette vil medføre at miljøovervåkning fra fly ikke vil kunne la seg gjennomføre. Konvensjoner som omhandler dette, vil da av naturlige årsaker i slike tilfeller ikke kunne få anvendelse.

For at en internasjonal miljørettskonvensjon skal kunne få anvendelse i en væpnet konflikt, må det også stilles spørsmål om partene er i stand til å opprettholde sine internasjonale forpliktelser på samme måte som om konflikten ikke hadde funnet sted¹⁰⁸. Militær nødvendighet og force majeure kan her være årsaker til at partene ikke kan opprettholde sine forpliktelser. Militær nødvendighet er handlinger som er nødvendige for å kunne oppnå det militære målet ved angrepet. Force majeure er uventede begivenheter som ikke

¹⁰⁷ Vienna Convention on the Law of Treaties 23.mai 1969

¹⁰⁸ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen ”International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities” International Review of the Red Cross Vol.92 Nr.879 2010, s. 581

kan avverges og som gjør det umulig å opprettholde en avtale¹⁰⁹. I slike tilfeller vil partene i en konflikt ikke være i stand til å opprettholde alle sine internasjonale forpliktelser, deriblant internasjonale miljørettskonvensjoner.

En tolkningsteori som kan belyse spørsmålet om en konvensjons anvendelse i væpnet konflikt på grunn av militær nødvendighet, er "the sliding-scale theory"¹¹⁰. Etter denne teorien differensieres forpliktelsene ut fra intensiteten i de militære operasjonene. Dersom intensiteten ved den militære operasjonen er lav, hevdes det i denne teorien at internasjonale miljørettsforpliktelser får anvendelse. Dette kan for eksempel tenkes å være i planleggingsfasen av et militært angrep. Dersom intensiteten er høy derimot, hevdes det i teorien at effekten av internasjonale miljørettsforpliktelser svekkes¹¹¹. At internasjonale miljørettskonvensjoner svekkes ved en militæroperasjon med høy intensitet vil blant annet styres av hensynet til den militære nødvendigheten ved angrepet. Dersom det er stor militær nødvendighet for å gjennomføre et angrep, vil dette tale for at stater kan ha vanskeligere for å etterkomme sine internasjonale miljørettsforpliktelser. Det vil imidlertid være problematisk i mange tilfeller å avgjøre hva som er en militær operasjon av høy eller lav intensitet. Denne teorien vil derfor i de fleste tilfeller ikke gi noen konkret veiledning om anvendelsen av internasjonale miljørettskonvensjoner i væpnet konflikt.

En annen tolkningsteori som kan tenkes brukt for å finne ut om konvensjonen er anvendelig i en væpnet konflikt, er klassifiseringsteorien. Denne teorien er utviklet i juridisk teori av blant annet S. Vöneky¹¹². Etter klassifiseringsteorien må internasjonal miljørett kategoriseres for å kunne belyse om den er anvendelig i væpnet konflikt. Denne teorien har

¹⁰⁹ Jon Gisle, Jusleksikon, Kunnskapsforlaget 3. Utg 2007, s. 99

¹¹⁰ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen "International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities" *International Review of the Red Cross* Vol.92 Nr.879 2010, s. 588

¹¹¹ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen "International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities" *International Review of the Red Cross* Vol.92 Nr.879 2010, s. 588

¹¹² Silja Vöneky, "A new shield for the environment: peacetime treaties and legal restraints of wartime damage", i *Review of European Community & International Environmental Law*, Vol 9, Nr 1, 2000, s 20-22

riktignok blitt kritisert fordi den simplifiserer kompleksiteten i internasjonale forhold¹¹³. Ifølge klassifiseringsteorien¹¹⁴ kan en konvensjon i internasjonal miljørett fortsette å gjelde dersom den blant annet lar seg forene med en væpnet konflikt. Spørsmålet om en konvensjon er forenelig med en væpnet konflikt må blant annet ses på bakgrunn av prinsippet om militær nødvendighet. Det vil derfor si at dersom konvensjonen ikke er forenelig med et angrep som er militært nødvendig, så vil konvensjonen ikke komme til anvendelse i en væpnet konflikt. Et annet eksempel som kan tenkes er at det er bestemmelser i en konvensjon som strider mot bestemmelser i internasjonal humanitær rett. I et slikt tilfelle vil en konvensjon ikke være forenelig med en væpnet konflikt.

Siden militær nødvendighet og force majeure kan føre til at en stat ikke er i stand til å opprettholde sine internasjonale forpliktelser, kan det ikke oppstilles noen generell regel om at miljørettskonvensjoner som er tause også er anvendelig når statene deltar i væpnet konflikt. Dette spørsmålet må derfor besvares konkret for hvert enkelt tilfelle og for hver enkelt konvensjon.

Et eksempel på en konvensjon som er taus når det gjelder spørsmålet om anvendelse i en væpnet konflikt, er konvensjonen om biologisk mangfold (CBD)¹¹⁵. Konvensjonen omfatter bevaring, bærekraftig bruk og vern av det biologiske mangfoldet¹¹⁶. Hva som er biologisk mangfold følger av konvensjonens artikkel 2, der det står at alle levende organismer "from all sources" er et biologisk mangfold etter CBD.

Konvensjonen inneholder imidlertid ingen bestemmelser som avgjør om den får anvendelse i en væpnet konflikt. I fortalen til konvensjonen heter det riktignok at dersom det foreligger

¹¹³ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen "International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities" International Review of the Red Cross Vol.92 Nr.879 2010, s. 587

¹¹⁴ Silja Vöneky, "A new shield for the environment: peacetime treaties and legal restraints of wartime damage", i Review of European Community & International Environmental Law, Vol 9, Nr 1, 2000 s. 20-22

¹¹⁵ Convention on Biological Diversity, 1992

¹¹⁶ <http://www.regjeringen.no/nb/dep/fkd/tema/hav-og-kystmiljo/konvensjonen-om-biologisk-mangfold--cbd.html?id=437328>

”...a threat of significant reduction or loss of biological diversity”, så kan ikke partene unndra seg plikten til å iverksette tiltak for beskyttelse av det biologiske mangfoldet. Hva som kan være en ”threat” utdyper konvensjonen derimot ikke. Ut i fra en alminnelig språklig forståelse av begrepet ”threat”, vil imidlertid en væpnet konflikt muligens anses å omfatte. Dette fordi en væpnet konflikt ofte vil medføre en trussel for redusering eller tap av det biologiske mangfoldet.

Begrepet ”threat” i fortalen, og det faktum at konvensjonen ikke inneholder noen bestemmelser om suspensjon ved en væpnet konflikt, taler for at konvensjonen også må kunne få anvendelse i en væpnet konflikt. Dette indikerer således at utgangspunktet, om at bestemmelser som er forpliktende i fredstid, også skal gjelde i væpnede konflikter, må komme til anvendelse for konvensjonen om biologisk mangfold. Dette gjelder riktignok med mindre det foreligger omstendigheter som gjør det vanskelig for partene å opprettholde forpliktelsen, som for eksempel militær nødvendighet, force majeure, eller at sakens natur fører til at konvensjonen ikke kan få anvendelse. Om CBD skal kunne få anvendelse i en væpnet konflikt, må derfor avgjøres konkret for hvert tilfelle.

Et tenkt eksempel som kan belyse CBDs anvendelse i en væpnet konflikt, er en konflikt der det foreligger militær nødvendighet for å gjennomføre et angrep som kan føre til skader på det biologiske mangfoldet. Det kan for eksempel foreligge militær nødvendighet for å iverksette et angrep mot en militærbase som er plassert i en nasjonalpark, der det blant annet lever flere dyrearter. Et slikt angrep vil kunne stride mot konvensjonen om biologisk mangfold, men den militære nødvendigheten vil her gå foran, slik at konvensjonen ikke vil kunne få anvendelse. Dette scenarioet viser at den internasjonale miljørettsforpliktelsen går på bekostning av militær nødvendighet.

Dersom militær nødvendighet og force majeure ikke er til hinder for at konvensjonen om biologisk mangfold skal kunne få anvendelse, vil dette føre til at beskyttelsen av det biologiske mangfoldet i naturmiljøet også består under en væpnet konflikt. Dette kan dermed føre til at den rettslige beskyttelsen av naturmiljøet under en væpnet konflikt blir styrket.

Et annet eksempel på en konvensjon som er taus hva angår spørsmålet om anvendelse i væpnet konflikt, er konvensjonen fra 1986 om tidlig varsling av en atomulykke¹¹⁷. Etter denne konvensjonens artikkel 1 skal konvensjonen få anvendelse dersom det skjer atomulykker som kan få innvirkning på andre stater. Konvensjonen legger derfor opp til et internasjonalt varslingssystem i tilfelle slike ulykker. Hvilke ulykker som skal føre til slik varsling følger av artikkel 2 i konvensjonen, som blant annet nevner uhell ved atomreaktorer og kjernekraftverk. Men denne listen av aktiviteter inneholder ingen eksplisitt henvisning til væpnet konflikt eller militære aktiviteter av annen art. Spørsmålet blir derfor om denne konvensjonen vil få anvendelse i slike tilfeller, og dermed føre til en varsling dersom det har skjedd et militært angrep som kan føre til at stater blir påvirket av radioaktivitet.

Siden denne konvensjonen er taus hva angår spørsmålet om anvendelse i væpnet konflikt, må utgangspunktet være at konvensjonen kommer til anvendelse. Dette fører dermed til at konvensjonen som utgangspunkt får anvendelse dersom steder som nevnt i konvensjonens artikkel 2 blir angrepet under en væpnet konflikt, med mindre sakens natur tilsier det, at det foreligger militær nødvendighet eller at konvensjonen ikke kan komme til anvendelse på grunn av force majeure. Siden det etter denne konvensjonen er tale om en varslingsplikt av atomulykker, vil militær nødvendighet sjelden føre til at konvensjonen ikke kommer til anvendelse. En varslingsplikt i en væpnet konflikt-situasjon kan imidlertid på grunn av force majeure lede til vanskeligheter, og kan dermed føre til at parten ikke er i stand til å opprettholde sine forpliktelser etter konvensjonen. Med dagens teknologi skal det imidlertid mye til for at en slik varslingsplikt ikke kan opprettholdes.

Et spørsmål som videre kan stilles er om denne konvensjonen også burde få anvendelse på skader som skyldes bruk av atomvåpen i en væpnet konflikt. Hvis for eksempel en atombombe ble sluppet over en stat, ville dette da medføre at konvensjonen kommer til anvendelse, slik at stater blir varslet om en atomulykke?

¹¹⁷ Convention on Early Notification of a Nuclear Accident, 1986

En viss veiledning angående dette spørsmålet kan reservasjonene til de ulike konvensjonsstatene gi. India ratifiserte blant annet konvensjonen med en reservasjon om at den burde inkludere anvendelsen av atomvåpen: "The Government of India feels that the Convention should have provided for notification of nuclear accidents in any nuclear facility, vessel, aircraft, spacecraft, etc. used for peaceful or military purposes as well as nuclear weapons"¹¹⁸. Saudi Arabia og Mauritius vedtok også tilsvarende reservasjoner¹¹⁹. Dette taler således for at flere av konvensjonspartene til konvensjonen om tidlig varsling av atomulykker, hadde en intensjon om at denne konvensjonen også skulle gjelde for bruken av atomvåpen.

Dersom denne konvensjonen skulle kunne få anvendelse i en væpnet konflikt også ved skader som følge av bruk av atomvåpen, ville dette kunne føre til at den rettslige beskyttelsen til naturmiljøet ble styrket. Men siden det ikke er tatt inn i noe om dette i selve ordlyden på konvensjonen, er det foreløpig uklart om konvensjonen kan få anvendelse for skader som blir forårsaket av atomvåpen.

3.1.3 Ikke-bindende instrumenter i internasjonal miljørett

Flere ikke-bindende instrumenter i internasjonal miljørett, såkalt "soft law", behandler spørsmålet om beskyttelse av naturmiljøet under væpnede konflikter. Andre "soft law"-instrumenter som ikke nevner anvendelsen i forhold til væpnet konflikt kan riktignok også komme til anvendelse ut i fra en tolkning av disse prinsippene.

¹¹⁸ Id. Status list, India-Reservations 1 and 2, made 28 January 1988, tilgjengelig på: http://www.iaea.org/Publications/Documents/Conventions/cenna_reserv.pdf

¹¹⁹ Id. Mauritius-Reservation (a), made 17 August 1992; Id. Saudi Arabia-Reservation 1, made 3 November 1989

Stockholm-erklæringen¹²⁰ fra 1972 og Rio-erklæringen¹²¹ fra 1992 er to eksempler på ikke-bindende traktater som henholdsvis indirekte og direkte behandler spørsmålet om beskyttelse av naturmiljøet under væpnede konflikter. I Stockholm-erklæringens prinsipp 21, heter det at "States have ... the responsibility to ensure that activities within their jurisdiction or control do not cause damage to the environment of other States or of areas beyond the limits of national jurisdiction". Dette er et overordnet prinsipp som ikke uttrykkelig nevner anvendelsen i væpnet konflikt, men begrepet "activities" kan tolkes slik at også væpnede konflikter blir omfattet. I Rio erklæringen derimot, nevnes væpnet konflikt uttrykkelig i prinsipp 24. Der heter det at stater skal respektere "...international law providing protection for the environment in time of armed conflict and co-operate in its further development, as necessary"¹²². Selv om hensikten om å beskytte naturmiljøet her er klar, er prinsippets substans og formål mindre presist. Erklæringen sier ikke uttrykkelig at internasjonal miljørett får anvendelse i væpnet konflikt, noe som kan bety at den enten får det, eller at stater i stedet blir henvist til relevante regler i internasjonal humanitær rett¹²³. Hverken Rio- eller Stockholm-erklæringen er bindende for partene, men de kan allikevel være informative og danne grunnlaget for en alminnelig rettsgrunnsetning. Disse "soft law"-instrumentene gir imidlertid ikke et klart svar på spørsmålet om anvendelsen av internasjonal miljørett i væpnet konflikt.

Et "soft law"-instrument som har en enda videre ordlyd enn Rio-erklæringen er World Charter for Nature, prinsipp 5¹²⁴. Etter dette prinsippet heter det at "nature shall be secured against degradation caused by warfare or other hostile activities". Prinsippet virker som om det var meningen å forby alle skader på naturmiljøet i væpnet konflikt, men dette var neppe hensikten. Det er mer sannsynlig et politisk postulat enn en juridisk bindende regel. Dette

¹²⁰ The Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment of 1972

¹²¹ Declaration on Environment and Development of 1992

¹²² Declaration on Environment and Development prinsipp 24 2.punktum.

¹²³ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen "International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities" International Review of the Red Cross Vol.92 Nr.879 2010, s. 584

¹²⁴ UN General Assembly resolution 37/7, 28. Okt 1982, World Charter for Nature

fordi en så generell og vid regel om et så kontroversielt tema neppe vil bli ansett som generell praksis og opinio juris¹²⁵. World Charter for Nature kan imidlertid virke veiledende med hensyn til hvordan naturmiljøet burde bli beskyttet i en væpnet konflikt.

Et eksempel på et ”soft law”-prinsipp som er taust når det gjelder anvendelsen i væpnet konflikt, er Trail Smelter-prinsippet. Dette prinsippet vokste fram av en voldgiftsdom mellom USA og Canada¹²⁶, og blir i dag ansett å være internasjonal sedvanerett. Saken omhandlet luftforurensning fra en canadisk fabrikk, som førte til at skoger og avlinger i USA ble ødelagt. Voldgiftsretten kom her til at Canada var ansvarlig for skadene som ble påført USA. Prinsippet blir i dag beskrevet som staters fundamentale plikt til å behandle sitt landterritorium på en slik måte at det ikke fører til skade for andre staters territorier. Denne regelen blir i dag også ansett som internasjonal sedvanerett. Spørsmålet blir dermed om dette prinsippet også vil kunne få anvendelse i væpnede konflikter, og i så tilfelle hvordan det kan styrke den rettslige beskyttelsen av naturmiljøet.

Prinsippet om godt naboskap, eller Trail Smelter-prinsippet, blir hevdet å være irrelevant i forhold til de stridende i en konflikt¹²⁷. Men selv om dette er tilfelle mellom de stridende, vil prinsippet kunne gi beskyttelse til ikke-stridende, nøytrale stater. Beskyttelse vil her gis ved at det etableres statsansvar for skade på naturmiljøet som fører til ringvirkende skade i en annen stat enn i den skaden oppsto.

I avgjørelsen til ICJ om Korfu-kanalen¹²⁸ benyttet ICJ Trail Smelter-prinsippet som det underliggende prinsippet i saken¹²⁹. I denne saken utvidet ICJ prinsippet til også å gjelde for handlinger mellom parter i en konflikt, selv om saken ikke spesifikt omhandlet

¹²⁵ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen ”International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities” International Review of the Red Cross Vol.92 Nr.879 2010, s. 585

¹²⁶ Trail Smelter Case (United States v. Canada), 16. April 1938 and 11. March 1941

¹²⁷ Protecting the Environment During Armed Conflict, An Inventory and Analysis of International Law, UNEP, 2009, s. 40, tilgjengelig på:
http://postconflict.unep.ch/publications/int_law.pdf

¹²⁸ ICJ Corfu Channel Case (United Kingdom v. Albania) 9. April 1949

¹²⁹ C. A. Fleischer, Folkerett, 8. Utg 1005, Universitetsforlaget s. 158

forurensning over landegrensene¹³⁰. I denne saken holdt ICJ Albania ansvarlige for ødeleggelsen av to britiske skip. Disse ble ødelagt av miner som var lagt i Korfu-kanalen. Selv om ICJ ikke trodde at minene var blitt plassert der av albanere, holdt de Albania ansvarlig for skadene og uttalte at det var viktig at stater hadde forpliktelser "... not to allow knowingly its territory to be used for acts contrary to the rights of other States"¹³¹. Trail Smelter-prinsippet omfattet derfor også en plikt til å verne om andre staters rett til et allment gode, som denne ferdselsretten gjennom Korfu-stredet¹³². Det at ICJ benyttet Trail Smelter-prinsippet i dette tilfellet, kan indikere at prinsippet også gjelder i væpnet konflikt.

ICJ anerkjente også dette prinsippet i sin rådgivende uttalelse om atomvåpen i 1996¹³³. I denne saken uttalte ICJ at stater har en generell forpliktelse til å forsikre at "activities within their jurisdiction and control respect the environment of other States or of areas beyond national control"¹³⁴. Som nevnt i avsnitt 2.3, kan uttalelsen til ICJ om å respektere "areas beyond national control", tale for at regelen også gjelder i ikke-internasjonale væpnet konflikt. Dette fordi områder som er utenfor nasjonal styring og kontroll kan områder som er okkupert av opprørsstyrker. Dersom dette er tilfellet, vil det medføre at Trail Smelter-prinsippet i utgangspunktet også kan fortsette å gjelde under en ikke-internasjonale væpnet konflikt, selv om det ikke fører til skader i en annen stat. I slike tilfeller vil prinsippet således kunne medføre en styrking av den rettslige beskyttelsen av naturmiljøet i en ikke-internasjonale væpnet konflikt.

¹³⁰ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen "International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities" *International Review of the Red Cross* Vol.92 Nr.879 2010, s. 586

¹³¹ ICJ Corfu Channel Case (United Kingdom v. Albania) 9. April 1949, ICJ Reports 1949 s. 22

¹³² C. A. Fleischer, *Folkerett*, 8. Utg 1005, Universitetsforlaget s. 158

¹³³ ICJ 8. Juli 1996, *Legality of the threat or use of nuclear weapons*, Advisory opinion

¹³⁴ ICJ 8. Juli 1996, *Legality of the threat or use of nuclear weapons*, Advisory opinion premiss 29

4 Utfordringer og løsninger

4.1 Juridiske utfordringer og forslag til løsninger

4.1.1 Problemer og mulige løsninger vedrørende begrepene omfattende, langvarig og alvorlig skade på naturmiljøet

Begrepene "widespread, long-term and severe" i sedvanerettsregel 45, tilsvarende i artikkel 35 (3) og artikkel 55 i den første tilleggsprotokollen til Genèvekonvensjonene, er både upresise og vage. Det er derfor vanskelig å fastslå det eksakte begrepsinnholdet, og anvendelsen av disse begrepene er således problematisk. En mulig løsning vil kunne være å utvikle en tilsvarende standard slik det er gjort for de lignende begreper i ENMOD-konvensjonen. Det ville gjøre det enklere å fastslå hvor omfattende, langvarig og alvorlig en skade på naturmiljøet må være for at en handling kan kjennes ulovlig. Det mest praktiske vil her antagelig være at begrepene omfattende, langvarig og alvorlig skade på naturmiljøet fikk det samme innholdet som de tilsvarende begrepene i ENMOD-konvensjonen.

Det er også lenge siden begrepene "widespread, long-term and severe" ble vedtatt, og begrepsinnholdet vil derfor muligens måtte være et annet i dag enn for ca 40 år siden. Dette blant annet fordi dagens utvikling innen teknologi og våpen kan føre til alvorligere konsekvenser for naturmiljøet. At disse begrepene kan ha utviklet seg over en periode på ca 40 år, kan også underbygges ved endringer av innholdet i prinsipper i internasjonal miljørett. Et eksempel på dette er Trail Smelter prinsippet, som i dag har et langt videre innhold enn det opprinnelig fikk etter voldgiftsdommen mellom USA og Canada¹³⁵.

Et annet problem med termene "widespread, long-term and severe" er også den høye terskelen disse forårsaker, ved at de er kumulative, jfr ordlyden "and". Dette medfører at det er få hendelser som vil falle inn under forbudet, siden de tre vilkårene hver må være oppfylt for at en skade på naturmiljøet vil være forbudt. En mulig løsning vil her være å

¹³⁵ Trail Smelter Case (Unites States v. Canada), 16. April 1938 and 11. March 1941

gjøre begrepene alternative i stedet for kumulative, slik som i ENMOD-konvensjonen. Dette vil bidra til at den høye terskelen de tre begrepene oppstiller, blir senket. En annen løsning for å kunne senke terskelen, er at skader på naturmiljøet som oppstår i en stat, må ses i forhold til statens størrelse. Dette for å forhindre tilfeller at små stater må få hele landet sitt ødelagt for at kriteriet ”widespread” skal anses oppfylt.

Det er per i dag ikke avsagt noen dommer i internasjonale straffedomstoler vedrørende skader på naturmiljøet i væpnet konflikt. Men ifølge Frederik Harhoff, dommer i ICTY, er det ikke usannsynlig at det vil skje i fremtiden¹³⁶. Dersom det blir avsagt en dom i en internasjonal straffedomstol vedrørende skade på naturmiljøet i væpnet konflikt, vil også dette kunne bidra til å kaste lys over begrepenes innhold. En slik dom vil derfor også kunne være veiledende for fremtidige tilfeller.

4.1.2 Mangel på sanksjoner

Sedvaneregel 45, som omhandler et forbud mot angrep på naturmiljøet som fører til omfattende langvarig og alvorlig skade, innebærer også et problem med tanke på sanksjoner. I utgangspunktet er sedvanerettsregelen og de tilsvarende reglene i artikkel 35 (3) og artikkel 55 absolutte. Det vil dermed si at en handling som medfører ”widespread, long-term and severe” skade på naturmiljøet, eller handlinger som medfører at naturmiljøet blir brukt som et våpen, er forbudt. Det har således ingen betydning om handlingen kan legitimeres ut i fra prinsippene om proporsjonalitet og militær nødvendighet.

Etter ICC statuttene artikkel 8 (b) (iv) derimot, er både militær nødvendighet og proporsjonalitet en frifinnelsesgrunn for angrep som fører til omfattende, langvarig og alvorlig skade på naturmiljøet. Dette medfører at det absolutte forbudet i sedvaneregel 45, i artikkel 35 (3) og artikkel 55 i den første tilleggsprotokollen er regler uten direkte

¹³⁶ Uttalelser Frederik Harhoff fra ICTY på konferanse i Lund, 16-17. Feb, 2012

sanksjoner. Dette kan derfor medføre at bestemmelsen ikke har like stor gjennomslagskraft som den ville hatt ved eventuelle sanksjoner.

For skader på naturmiljøet som skyldes angrep i en ikke-internasjonalt væpnet konflikt, kan ikke artikkel 8 (b) (iv) i statuttene til ICC benyttes. Dette fordi denne bestemmelsen kun får anvendelse for skader på naturmiljøet som skyldes angrep i internasjonale væpnede konflikter. Angrep som fører til skade på naturmiljøet er derfor etter ICC statuttene ikke en krigsforbrytelse i en ikke-internasjonalt væpnet konflikt. Siden de fleste konflikter i dag er av en ikke-internasjonalt karakter, er det en svakhet i systemet at angrep på naturmiljøet i slike konflikter ikke kan sanksjoneres.

En tenkelig, men vanskelig gjennomførbar løsning, vil her være å innføre skader på naturmiljøet som en "war crime" i ikke-internasjonalt væpnet konflikt etter statuttene til ICC. På den måten vil skader i slike konflikter også kunne sanksjoneres, og dermed få et styrket rettslig vern.

4.1.3 Problemer og mulige løsninger hva angår militær nødvendighet og proporsjonalitet

Prinsippene om militær nødvendighet og proporsjonalitet, skaper usikkerhet knyttet til hva som er proporsjonalt og hva som er militært nødvendig i en væpnet konflikt. Hva som skal til for at et angrep på naturmiljøet blir legitimert på grunn av proporsjonalitet eller militær nødvendighet vil veksle ut fra ulike situasjoner.

Flere momenter og omstendigheter må tas i betraktning for å finne ut om et angrep er militært nødvendig og proporsjonalt. Dette kan blant annet være omstendigheter som er relevante for angrepets suksess eller den overordnede militære operasjonen. Hva som er militært nødvendig må også baseres på den informasjonen som er tilgjengelig på

tidspunktet for angrepet¹³⁷. Dette medfører derfor at det ikke kan oppstilles noen generell regel for hva som er et proporsjonalt eller et militært nødvendig angrep.

I en væpnet konflikt, som for eksempel i Afghanistan, lager statene riktignok egne regler, såkalte "Rules of Engagements"¹³⁸. Disse reglene er bindende for statens militære styrker og kan derfor gi føringer for om en handling kan anses som militært nødvendig eller ikke. Et eksempel på en slik regel, kan være at dersom man antar at angrepet vil føre til mer enn x-antall sivile tap, så ville ikke angrepet være proporsjonalt med den militære fordelten. Slike "Rules of Engagements" kunne derfor også bli benyttet til å vurdere om en handling i for stor grad vil være ødeleggende for naturmiljøet. En slik regel kunne for eksempel innebære at et angrep som antagelig ville medføre skader på mer enn x-antall dyrearter, eller for eksempel x-areal med skog, ville være et angrep som ikke var proporsjonalt i forhold til den militære fordelten.

Dersom "Rules of Engagement" ble opprettet også med tanke på å beskytte naturmiljøet, vil dette kunne bidra til å styrke den rettslige beskyttelsen til naturmiljøet i en væpnet konflikt. "Rules of Engagement" vil også kunne gjøre det enklere dersom en internasjonal straffedomstol må ta stilling til om en handling var militært nødvendig og proporsjonal i forhold til den militære fordelten som ble oppnådd.

Staters militærmanualer vil også kunne være et viktig instrument for å bidra til en klarlegging av militær nødvendighet og proporsjonalitet. På den måten kan militærmanualer bidra med å styrke den rettslige beskyttelsen av naturmiljøet i en væpnet konflikt. Flere stater har allerede tatt inn bestemmelser i sine militærmanualer angående beskyttelsen av naturmiljøet.

¹³⁷ Wolff Heintschel von Heinegg og Peter Dreist: The 2009 Kunduz Air Attack: The Decision of the Federal Prosecutor-General on the Dismissal of Criminal Proceedings Against Members of the German Armed Forces, i Germany Yearbook of International Law, nr 53, 2010, s. 865

¹³⁸ Samtale med Generaladvokat Arne Willy Dahl, 19.mars 2012

I Norge blir det nå også arbeidet med å utvikle en militærmanual, der det blant annet vil bli inntatt bestemmelser som skal beskytte naturmiljøet i en væpnet konflikt. Det er viktig at det i denne manualen blir presisert og utdypet hva som menes med beskyttelsen av naturmiljøet, og til hvilken grad dette skal beskyttes. I den sammenheng kan det være hensiktsmessig å foreta presiseringer angående militær nødvendighet og proporsjonalitet når det gjelder angrep som kan føre til skader på naturmiljøet.

Det kan også være en fordel om det i militærmanualen blir tatt inn forklaringer på hva som ligger i begreper som ”widespread, long-term and severe” skade på naturmiljøet. Selv om det i dag ikke foreligger noen spesifikk definisjon av disse begrepene, foreligger det indikasjoner på hva som menes med dem, som for eksempel at ”long-term”(langvarig) er en periode på flere tiår. For at naturmiljøet skal bli beskyttet i en væpnet konflikt, kan det også være hensiktsmessig med en presisering av de forhåndsregler som må tas. I den sammenheng vil det kunne være nyttig å bruke varsomhetsprinsippet som en retningslinje.

4.1.4 Problemer og mulige løsninger vedrørende prinsippet om distinksjon

Knyttet til prinsippet om distinksjon oppstår det problematiske avveininger for hva som kan gjøres for å hindre at naturmiljøet blir omgjort til et militært objekt. I juridisk teori¹³⁹ vises det til at artikkel 59 og artikkel 60 i den første tilleggsprotokollen til Genèvekonvensjonene kan gi en løsning. Disse bestemmelsene beskytter ikke-forsvarte områder og demilitariserte soner. Slike områder er immune mot angrep, siden det er fravær av militære der. Det kan derfor hevdes at naturmiljøet kan få en tilsvarende immunitet,

¹³⁹ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen ”International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities” International Review of the Red Cross Vol.92 Nr.879 2010, s. 577

dersom det er et militært fravær i slike soner. Men det foreligger foreløpig ingen konvensjon hva angår dette temaet¹⁴⁰.

Ifølge arbeidsgrupper for The International Union for Conservation of Nature (IUCN) er en løsning mulig gjennom gjensidige avtaler mellom partene i en konflikt. En annen mulig løsning er at FNs Sikkerhetsråd kan utpeke beskyttede områder og pålegge parter i en konflikt å inngå en avtale¹⁴¹. En tredje tenkelig løsning er at stater bestemmer hvilke områder som innenfor deres territorium har det mest utsatte naturmiljøet, og gjennom nasjonal lovgivning dermed bestemmer at disse områdene ikke kan omgjøres til militære objekter.

4.1.5 Problemer og mulige løsninger når det gjelder prinsippet om varsomhet

Når det gjelder varsomhetsprinsippet, er det usikkerhet knyttet til rekkevidden av varsomheten som skal utvises. Det er derfor et foreløpig uvisst spørsmål hvor varsom partene i en konflikt plikter å være i forhold til planleggingen og gjennomføringen av et angrep. Forskning og undersøkelser av skader som naturmiljøet blir påført i ulike væpnede angrep vil her være et viktig hjelpemiddel for å kunne anslå rekkevidden for dette prinsippet. Slike forskningsresultater kan deretter legges til grunn for å forby visse typer våpen og ammunisjon som fører til stor skade på naturmiljøet. Et aktuelt eksempel er et forbud mot bruk av atomvåpen, selv om det riktignok er liten sannsynlighet for å oppnå enighet om et slikt forbud.

¹⁴⁰ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen "International law protecting the environment during armed conflict: gaps an opportunities" International Review of the Red Cross Vol.92 Nr.879 2010, s. 577

¹⁴¹ M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen "International law protecting the environment during armed conflict: gaps an opportunities" International Review of the Red Cross Vol.92 Nr.879 2010, s. 577

Et annet problem ved prinsippet om varsomhet er at det foreløpig er noe usikkert om dette prinsippet også kan få anvendelse i ikke-internasjonal væpnet konflikt. Siden naturmiljøet like gjerne kan bli påført store skader i slike konflikter, er det av betydning at det blir en presisering av at prinsippet om varsomhet også gjelder i ikke-internasjonale væpnede konflikter. En tenkelig løsning kan være at dette blir presisert i sedvanerettsstudien til ICRC.

4.1.6 Problemer og mulige løsninger som angår internasjonal miljørett

Det største problemet knyttet til anvendelsen av internasjonal miljørett i væpnet konflikt, er at de fleste miljørettskonvensjoner er tause hva angår spørsmålet. Det er derfor vanskelig å vite om disse konvensjonene kan bli benyttet for å beskytte naturmiljøet i en væpnet konflikt. En mulig løsning vil her være å drøfte dette spørsmålet ved opprettelsen av nye miljørettskonvensjoner. Da må vi kunne anta at også den eventuelle anvendelsen av konvensjonen i en væpnet konflikt blir gjennomtenkt, og at den også tilpasses internasjonal humanitær rett.

Siden de fleste miljørettskonvensjoner er tause angående anvendelse i en væpnet konflikt, fører dette opplagt til problemer for partene som er i konflikter, fordi de vil være usikre på hvordan de skal opptre i forhold til eksisterende miljørettskonvensjoner. En mulig men vanskelig gjennomførbar løsning for å oppnå beskyttelse av naturmiljøet, vil være at partene i konflikten blir enige om hvilke naturområder som ikke skal angripes i konflikten. En annen mulig løsning er at militære enheter blir instruert i prinsippene i internasjonal miljørett og beordret til å følge disse så langt det lar seg gjøre¹⁴².

¹⁴² M. Bothe, C. Bruch, J. Diamond og D. Jensen "International law protecting the environment during armed conflict: gaps and opportunities" *International Review of the Red Cross* Vol.92 Nr.879 2010 s. 583

4.2 Politiske utfordringer og mulige løsninger

Politisk er spørsmålet om beskyttelse av naturmiljøet i væpnede konflikter et relativt nytt tema, og som til nå har kommet i skyggen av andre viktige humanitære spørsmål. Det er derfor viktig å få dette spørsmålet opp på den politiske dagsordenen.

Det foreligger i dag ulike syn på hvor viktig beskyttelsen av naturmiljøet i en væpnet konflikt er. Dette blant annet ved at USA, Frankrike og Storbritannia inntar den holdning at bruken av atomvåpen ikke faller inn under bestemmelsene om forbud mot omfattende, langvarig og alvorlig skade etter den første tilleggsprotokollen til Genèvekonvensjonene og i sedvanestudien til ICRC. En politisk debatt om dette spørsmålet kan derfor bidra til en klargjøring av de ulike staters synspunkter og holdninger, samtidig som debatten kanskje kan bringe fram ulike løsninger på problemet. En tenkelig løsning kan være at det utarbeides nye regler innenfor internasjonal humanitær rett angående beskyttelsen av naturmiljøet i væpnet konflikt, siden det regelsettet som eksisterer inneholder flere lakuner og uklarheter. Det vil i den sammenheng videre være en fordel om tilsvarende regelsett også blir utviklet for ikke-internasjonale væpnede konflikter. Men problemstillingen om beskyttelse av naturmiljøet i væpnet konflikt er omstridt, og en slik løsning er ikke enkel å gjennomføre, fordi militære stormakter, som blant andre USA, høyst sannsynlig ikke vil undertegne en slik konvensjon.

Dersom det ikke blir mulig å finne en løsning innenfor den internasjonale humanitære retten, kan en mulig løsning kanskje søkes gjennom internasjonal miljørett. Det bør kunne tenkes at det her blir utviklet nye miljørettskonvensjoner som direkte tar sikte på anvendelse i væpnet konflikt. Politisk vil det derfor, ved opprettelsen av nye

miljøkonvensjoner, være svært viktig at spørsmålet om anvendelsen i væpnet konflikt blir utførlig drøftet.

En annen tenkelig løsning for hvordan naturmiljøet best skal kunne beskyttes i en væpnet konflikt, kan forsøkes belyst ved bredere forskning på de skadevirkninger naturmiljøet blir påført ved ulike typer våpen og ammunisjon. Ved slik forskning er det viktig med god dokumentasjon av konsekvenser som skader på naturmiljøet kan ha som følge av væpnede konflikter. Her vil det være viktig at det forskes på hvilken innvirkning skader på naturmiljøet har på helsen og levesettet til sivilbefolkningen i konfliktområder. Det kan også være naturlig å undersøke hvilke skadevirkninger slike væpnede konflikter har på naturmangfoldet generelt. Slik dokumentasjon og forskning bør kunne gi forventning om at det blir utviklet våpen som har minst mulig skadelig innvirkning på naturmiljøet. Politisk kan dette søkes løst igjennom økte bevilgninger til forskning og ved press på våpenprodusenter om å produsere våpen og ammunisjon som fører til minst mulig skade på naturmiljøet. I den forbindelse er FNs nedrustningskonferanse¹⁴³ en viktig arena for nedrustning og våpenkontroll¹⁴⁴. Konferansen har imidlertid til nå kun forhandlet frem to avtaler, Konvensjonen om kjemiske våpen og Prøvestansavtalen. Sistnevnte er heller ikke trådt i kraft enda, siden stater som Kina og USA ikke har ratifisert den¹⁴⁵.

Ser vi på verdensbildet i dag, foreligger det store utfordringer både økonomisk og organisatorisk i mange stater. Vi har det siste året sett store endringer i Midtøsten, ved den såkalte arabiske våren. Man ser også en tendens til økt spenning i gamle konflikter, som for eksempel mellom Sør og Nord Korea og flere etniske konflikter i Afrika. Det råder også frykt for at Iran forsøker å tilegne seg atomvåpen, noe som fører til en ytterligere spenning i verdenssamfunnet. I den forbindelse er det dessverre ikke utenkelig at væpnede konflikter både av internasjonal og ikke-internasjonal karakter kan inntreffe i nær fremtid. Dersom dette skjer, er det nærliggende å anslå at naturmiljøet vil bli påført skader som kan ha

¹⁴³ Conference on Disarmament, opprettet i 1979

¹⁴⁴ S. I. Jørgensen, Globale utfordringer, Høyskoleforlaget, 1. utg, 1. oppl 2010, s. 116

¹⁴⁵ S. I. Jørgensen, Globale utfordringer, Høyskoleforlaget, 1. utg, 1. oppl 2010, s. 117

vidtrekkende konsekvenser både for naturmiljøet i seg selv og for sivilbefolkningen i disse områdene. Slike truede utsikter bør derfor være motiverende til at temaet om beskyttelsen av naturmiljøet kommer opp på dagsorden politisk så raskt som mulig.

For naturmiljøet er langt mer enn bare omgivelser for oss mennesker. Naturmiljøet i seg selv skaper økologisk balanse og er grunnlaget for menneskelig levesett og aktivitet verden over. Det er derfor av stor betydning at naturmiljøet oppnår en bedre rettslig beskyttelse i væpnede konflikter. Dette gjelder da spesielt i ikke-internasjonale væpnede konflikter, som har det svakest utbygde regelverket på området.

5 Kilder

5.1 Traktater, deklarasjoner og statutter

Convention on Biological Diversity (1992)

Convention on Early Notification of a Nuclear Accident, 1986

Convention on Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD), 10. des 1976

Draft Articles on Responsibility of States for International Wrongful Acts, 1.nov 2001

De fire Genèvekonvensjonene av 1949 med tilleggsprotokoller:

Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, Geneva, 12 August 1949.

Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea. Geneva, 12 August 1949.

Convention (III) relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 12 August 1949.

Convention (IV) relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War. Geneva, 12 August 1949.

Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977.

Rio Declaration on Environment and Development 1992

Rome Statute of the International Criminal Court, 17. Juli 1998

Statutes of the International Court of Justice, 26.juni 1945

The Convention on Wetlands of International Importance, Ramsar 1971

The Convention on the Law of the Non-Navigational uses of International Watercourses
1997

The Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment of 1972

The International Convention for the Prevention of Pollution of the Sea by Oil fra 1954

Vienna Convention on the Law of Treaties 23.mai 1969

World Charter for Nature, UN General Assembly resolution 37/7, 28. Okt 1982

5.2 Dommer og avgjørelser

ICJ 8. Juli 1996, Legality of the threat or use of nuclear weapons, Advisory opinion

ICJ 25. September 1997 Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project

ICJ 9. April 1949 Corfu Channel Case (United Kingdom v. Albania)

ICTY 1995, Prosecutor v. Tadic,

Trail Smelter Case (United States v. Canada), 16. April 1938 and 11. March 1941

5.3 Bøker og artikler

AL-Duaij, Nada "Environmental Law of Armed Conflict"

Bothe, M., Bruch, C., Diamond, J og Jensen, D. "International law protecting the environment during armed conflict: gaps an opportunities" International Review of the Red Cross Vol.92 Nr.879 2010

Bugge, Hans Christian, Lærebok i Miljøforvaltningsrett, Universitetsforlaget, 2006

Drumbl, Mark, A: "International Human Rights, International Humanitarian Law, and Environmental Security: Can the International Criminal Court Bridge the Gaps?", ISLA Journal of International and Comparative Law, Vol. 6 (2000),

Eckhoff, Torstein, Rettskildelære 5.utg Universitetsforlaget

Fleischer, Carl August, Folkerett 8.utg, Universitetsforlaget, 2005

Gisle, Jon, Jusleksikon, Kunnskapsforlaget, 3. Utg 2007

Jørgensen, Stein Inge, Globale utfordringer, Høyskoleforlaget, 1. utg, 1. oppl 2010

Heinstschel von Heinegg, Wolff og Dreist, Peter, The 2009 Kunduz Air Attack: The Decision of the Federal Prosecutor-General on the Dismissal of Criminal Proceedings Against Members of the German Armed Forces, i Germany Yearbook of International Law, nr 53, 2010

Henckaerts, Jean-Marie og Doswald-Beck, Louise: Customary International Humanitarian Law Volume I: Rules, 2009, Copyright ICRC

Henckaerts, Jean-Marie og Doswald-Beck, Louise: Customary International Humanitarian Law Volume II: Practice, 2005, Copyright ICRC

Hulme, Karen "War Torn Environment: Interpreting the Legal Threshold", 2004

Hulme, Karen. "Taking care to protect the environment against damage: a meaningless obligation?", International Review of the Red Cross, Vol 92, nr 879, sept 2010

Kiss, Alexandre "Les protocoles additionales aux Conventions de Genève de 1977 et la protection de biens de l'environnement"

List, Wilhelm "The Hostages Trial" i Law Reports of Trials of War Criminals, Vol 8, 1948

Soft, Waldemar "Article 55: protection of the natural environment", i M. Bothe, K.J. Partsch and W.A. Soft, "New Rules for Victims of Armed Conflict: Commentaries on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949, Nijhoff, The Hague, 1982

Understandings Appended to the Convention on the Prohibition of Military or any Hostile Use of Environmental Modification Techniques by the Conference of the Committee of Disarmament (CCD Understandings)

Vöneky, Silja "Peacetime environmental law as a basis of state responsibility for environmental damage caused by war", i J. E. Austin og C. E. Bruch, The Environmental Consequences of War: Legal, Economic, and Scientific Perspectives, Cambridge University Press, 2000,

Vöneky, Silja "A new shield for the environment: peacetime treaties as legal restraints of wartime damage", i Review of European Community & International Environmental Law, Vol 9, Nr 1, 2000

Wyatt, J. "Law making at the intersection of international environmental, humanitarian and criminal law: the issue of damage to the environment in international armed conflict", International Review of the Red Cross, Vol 92, Nr 879, sept 2010

5.4 Internettartikler

Bouvier, Antoine: International Review of the Red Cross nr. 285 31.12. 1991, tilgjengelig på <http://www.icrc.org/eng/resources/documents/misc/57jmau.htm>

Kalpers, Jose: Volkanoes Under Siege: Impact of a Decade of Armed Conflict in the Virungas (2001), tilgjengelig på <http://www.worldwildlife.org/bsp/publications/africa/144/timeline.htm>

<http://snl.no/Maldivene>

http://untreaty.un.org/ilc/summaries/8_3.htm

<http://works.bepress.com/raybarquero/3/>

http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/nor-irrc_857_henckaerts.pdf

http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/irrc_866_bellinger.pdf

<http://www.icrc.org/ihl.nsf/COM/365-570006?OpenDocument>

<http://www.icrc.org/ihl.nsf/COM/470-750044?OpenDocument>

<http://www.jus.uio.no/smr/forskning/aktuelle-saker/sigrid-redse.html>

<http://www.lovdata.no/info/lovdata.html>

http://www.regjeringen.no/nb/dep/fkd/tema/hav-og_kystmiljo/konvensjonen-om-biologisk-mangfold--cbd.html?id=437328

Protecting the Environment During Armed Conflict, An Inventory and Analysis of International Law, UNEP, 2009, tilgjengelig på: http://postconflict.unep.ch/publications/int_law.pdf

Roscini, Marco: Protection of Natural environment in time of armed conflict, tilgjengelig på http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1351888

5.5 Uttalelser fra konferanser og komiteer

Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia, Final Report.

Droege, Cordula, ICRC, konferanse i Lund om beskyttelsen av naturmiljøet i væpnet konflikt, 16.-17.feb 2012

Harhoff, Frederik, dommer ICTY, konferanse i Lund om beskyttelsen av naturmiljøet i væpnet konflikt, 16-17. Feb, 2012

Official records of the diplomatic conference (1974-1977) Vol VII, tilgjengelig på http://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/RC-records_Vol-7.pdf

5.6 Annet

ICRC Guidelines for Military Manuals and Instructions on the Protection of the Environment in Times of Armed Conflict

Reservasjoner til Ramsar-konvensjonen:
http://www.iaea.org/Publications/Documents/Conventions/cenna_reserv.pdf

Samtale med Generaladvokat Dahl, Arne Willy, 19.mars 2012

UK LOAC Manual

US Air Force Commander's Handbook

